

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

İxtisas: 050321– DİZAYN

Qrup: 776

BURAXILIŞ İŞİ

Mövzu: Orta əsr Şərq ölkələrində dekorativ-tətbiqi sənətin analizi

_____

Tələbə: Eyvazov Bəhruz Həsən oğlu

Rəhbər: b/m.Abdullayeva Şəhla Fərəməz qızı

Kafedra müdiri: s.ü.f.d.Məmmədova Lalə Hamlet qızı

BAKI – 2018

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Fakültə “Texnologiya və dizayn” Kafedra “Dizayn”.

İxtisas: 050321– DİZAYN.

Təsdiq edirəm:
Kafedra müdiri

“ 04 “ yanvar 2018

BURAXILIŞ İŞİ ÜZRƏ
TAPŞIRIQ

Qr.№ 776 Eyvazov Bəhrüz Həsən oğlu
(soyadı, adı, atasının adı)

1.Mövzunun adı: Orta əsr Şərqi ölkələrində dekorativ-tətbiqi sənətin analizi

Universitetin « 04 » yanvar 2018-ci il № 2/4/2018
əmrilə təsdiq edilmişdir.

2.Mövzu üzrə tapşırıq: Orta əsr Şərqi ölkələrində dekorativ-tətbiqi sənətin analizi

3.Hesabat – izahat yazısının məzmunu / işlənəcək sualların siyahısı /

1.Giriş 2.İslam mədəniyyətində sənət anlayışı 3.Orta əsr Şərqi ölkələri sənətində İslamın rolu 4.Bədii metal və dulusçuluğun (keramika) inkişafı 5.Xalçaçılıq və bədii tikmə sənəti 6.Şüşə sənəti və bədii oyma 7.Şərqi memarlığında dekorativ tətbiqi sənət motivləri 8.Şərqi ölkələrinin sənətini fərqləndirən başlıca cəhətlər

4.Qrafiki materiallar _____

5.Tapşırığın verilmə tarixi 04 yanvar 2018-ci il

6.İşin təhvil verilmə müddəti 05 iyun 2018-ci il

TƏLƏBƏ B.H.Eyvazov
/imza/

RƏHBƏR Ş.F.Abdullayeva
/imza/

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti “Texnologiya və Dizayn”
fakultəsinin “Dizayn” ixtisasının 776 qrup tələbəsi Eyvazov Bəhrüz
Həsən oğlu tərəfindən “Orta əsr Şərq ölkələrində dekorativ-tətbiqi
sənətin analizi” mövzusunda buraxılış işinin

REFERATI

Buraxılış işi giriş, 3 bölmədən, 47 səhifədən, şəkillərdən ibarət olmaqla aşağıdakı məsələləri əhatə edir:

BÖLMƏ I. Şərq ölkələrində dekorativ-tətbiqi sənətin yaranması və inkişafına aid məlumatlar yer almışdır. İlk başlarda İslam dininin yaranması və yayılması ilə əlaqədar olaraq tətbiqi sənət növlərində yeniliklər baş vermişdir. Bu yeniliklər birbaşa olaraq yeni tətbiqi sənət sahələrinin yaranması ilə nəticələnmişdir.

BÖLMƏ II. Şərq ölkələrində inkişaf etmiş dekorativ-tətbiqi sənət sahələrindən və onların istifadə edildiyi texnologiyalardan ibarət məlumatlar verilmişdir.

BÖLMƏ III. Şərq memarlığında və dizaynında dekorativ tətbiqi sənət motivləri və onları digər ölkələrdən fərqləndirən əsas başlıca cəhətləri araşdırılmışdır.

MÜNDƏRİCAT

Səh.

GİRİŞ.....	5
BÖLMƏ I. İSLAM DİNİNİN ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNİN DEKORATİV TƏTBİQİ SƏNƏTİNƏ TƏSİRİ	
1.1. İslam mədəniyyətində sənət anlayışı.....	9
1.2. Orta əsr Şərq ölkələri sənətində İslamın rolu.....	13
BÖLMƏ II. ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNDƏ DEKORATİV TƏTBİQİ SƏNƏTİN İNKİŞAF	
2.1. Bədii metal və dulusçuluğun (keramika) inkişafı.....	17
2.2. Xalçaçılıq və bədii tikmə sənəti.....	23
2.3. Şüşə sənəti və bədii oyma.....	29
BÖLMƏ III Orta əsr şərq ölkələrinin dekorativ-tətbiqi sənətinin analizi	
3.1. Şərq memarlığında dekorativ tətbiqi sənət motivləri.....	35
3.2. Şərq ölkələrinin sənətini fərqləndirən başlıca cəhətlər.....	37
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	38
ƏDƏBİYYAT.....	39
ƏLAVƏLƏR	40

GİRİŞ

İncəsənət ictimai şüurun formalarından biridir. İncəsənət insanın daxili, yəni mənəvi aləminin, onun həyata bədii-estetik münasibətinin ifadəsidir. Gerçəkliyin bədii əksi kimi görmə obrazlarında (memarlıq, təsviri incəsənət), səs obrazlarında (musiqi), sözdə (ədəbiyyat), o cümlədən incəsənətin müəyyən növlərində sintez ilə (kino, teatr) müəyyən olunur.

İncəsənət yarandığı zamandan bu yana əsrlər boyu inkişaf edib və dəyişikliklərə məruz qalıb. Çevrəsi əşyalar ilə əhatə olunmuş insanı vəhdət birləşdirir (monumental memarlıqdan və heykəldən, məişət əşyalarına, geyimə qədər). Məhz həmin dövrlərdə incəsənət əsərlərinin yaradıcıları – rəssamlar, heykəltaraşlar, memarlar meydana gəlir.

Təsviri sənət də incəsənətin bir növüdür. Təsviri sənət insanların bədii yaradıcılığına əsaslanır. Təsviri sənətə aşağıdakılar daxildir:

- rəsm, - qrafika, -boyakarlıq, heykəltaraşlıq, - bəzən də memarlıq.

Rəsm təsvirin özülünü təşkil edir. Rəssam müəyyən əsər üzərində işləyərkən əşyaların həcmi, onun formasını, mühitdə mövqeyini rəsm dikində əks etdirir. Təsvirin hərtərəfli, həcmli, mühitin həqiqi görüntüsü üçün perspektiv və işıq-kölgə qanunlarına riayət olunur.

Rəsm tarixi insan qədər qədimdir. Beləki Qobustan qayaüstü rəsmlərini buna misal ola bilər. Qobustan qədim dövrün əzəmətli abidəsidir. Qobustan qayaüstü təsvirlərində əks olunan ov səhnələri bizə insanların o zamanlardakı məşğuliyyətləri haqqında geniş məlumat verir. Bu qayaüstü əsərlərdən aydın olmuşdur ki hələ qədim zamanlarda insanlarda dini tənəyyül formalaşmışdır. Tarixin şanlı səhifələrinə həkk olunmuş bu qaya rəsmləri hər zaman öz sehirli aurasını qorumuş və indinin özün də də rəssamların, tarixçilərin və xarici turistlərin diqqətlərini özünə cəlb etmişdir.

Qrafika yunan dilindən tərcümədə rəsm, şəkil mənasını verir. Qrafika litoqrafiya, qravüra, rəsm və başqa sahələri əhatə edir. Bu terminin yaranması xəttatlıq ilə bağlıdır. XIX - XX əsrlərdə poliqrafiyanın inkişafı ilə daha da yeni

mənalar qazanmışdır. Qrafik əsərlər çox vaxt kağızda, bəzən də parça üzərində çəkilir. Qrafikada rəngin rolu böyük deyildir, məhduddur. Qrafika janrında Mikalancellonun, L.Berininin, Rembrandın, V.İ.Bajenovun, O.Rodenin və başqa rəssamların əsərlərini misal göstərmək olar.

Qrafika işlənmə texnikasından asılı olaraq 2 yerə ayrılır: rəsm və çap qrafikası. Çap qrafikası əsərlərində rəsmdən fərqli olaraq qravura, litoqrafiyadan istənilən sayda eyni keyfiyyətə malik əsərlər almaq olar. Qrafika Çində 6-7-ci əsrlərdən məlumdur. Litoqrafiya isə XIX əsrdə yaranmışdır. Sahəsinə görə qrafika dəzgah qrafikası, kitab qrafikası, tətbiqi qrafika və plakat qrafikasına ayrılır.

Şərq ölkələrində qrafikanın inkişafı əsasən miniatür əsərlərinin işlənməsi və tuşla xəttatlıq əsərlərinin ərsəyə gətirilməsi ilə müəyyən olunmuşdur.

Boyakarlıq sənəti qədim və zəngin tarixə malikdir. Qaya üstü rəsmlər buna misaldır. Bu sənətin monumental formaları quldarlıq dövründə inkişaf etmişdir. Qədim Misir, Yunanıstan və Romada maraqlı sintez təşkil edən bir sıra divar rəsmləri həmçinin, vaza rəsmləri ərsəyə gətirilmişdir. Dünya incəsənəti tarixində Şərq xalqlarının da boyakarlıq sənətində özünəməxsus yeri vardır. Qədim və Orta əsrlərdə Hindistan, Yaponiya, Çin, Yaxın və Orta Şərq ölkələrində boyakarlıq sənətində mühim uğurlar qazanmışdır.

Boyakarlıq sənəti aşağıdakı növlərə bölünür.

- Monumental boyakarlıq
- Dəzgah boyakarlığı
- Miniatür boyakrlığı
- Teatr - dekorativ boyakarlı

Monumental boyakarlığa tavan və divar rəsmləri aid edilir. Memarlıqla birlikdə sintez təşkil edir: ictimai binaların, sarayların divar və tavanlarında möhkəm və davamlı materiallarla nəqş olunan təsvirlər və s.

Monumental boyakarlıqda mozaika - rəngli qurama, virtaj - rəngli şüşə, freska - divar rəsmi, mayolika - kaşı geniş yayılmışdır. Freska yaş suvaq üzərində birbaşa sulu boya ilə işlənmə texnikasıdır. Smalta, rəngli daş və ya mərmər parçalarından divara nəqş edilmiş təsvirlər isə mozaika adlanır. Pəncərələri bəzəmək məqsədilə

rəngli şüşələrdən yığılmış təsvirlər virtaj, rəngli şirəli kərpic laylarından yığılan təsvirlər isə mayolika ilə bağlıdır. Bədii vazaların təsvirləri dekorativ boyakarlıq növündə geniş yayılmışdır. Molbert üzərinə bənd olunmuş kətan, taxta lövhə, karton və b. üzərində yağlı boya ilə çəkilən əsərlər dəzgah boyakarlığına aiddir. Funksiya və məzmununa görə müstəqil səciyyə daşıyır.

Ə.Əzimzadə, S.Bəhlulzadə, M.Rəhmanzadə, T.Salahov, Ə.Sanit və b. boyakarlarımız bu sahə üzrə möhtəşəm əsərlər yaratmışlar.

Heykəltaraşlıq təsviri sənətin bir növü olub obyektiv həcmli, fiziki cəhətdən 3 ölçülü təsvir prinsipinə əsaslanan incəsənət növüdür. 2 növü var:

- 1) Dairəvi heykəltaraşlıq
- 2) Relyef heykəltaraşlığı

Məkanda yerləşdirilən və ətrafında fırlanaraq fərqli baxış nöqtələrindən baxmağa şərait yaradan dairəvi heykəltaraşlıq abidələrinə heykəl, qrup heykəl, heykəlcik, tors-insan gövdəsi və büst aiddir. Barelyef - alçaq qabartma, qorelyef - yüksək qabartma isə relyef heykəltaraşlığına aiddir. Funkisonal mahiyyətinə və məzmununa görə heykəltaraşlıq monumental-dekorativ heykəltaraşlıq, dəzgah heykəltaraşlığı, və kiçik həcmli heykəltaraşlıq növlərinə bölünür. Monumental heykəltaraşlıq əsərləri konkret memarlıq ansambılı və yaxud da tibbi mühit üçün nəzərdə tutulur. Məzmun etibarilə dəzgah heykəltaraşlığı müstəqil məna daşıyır. Heykəl düzəltmək üçün əsasən gil, mərmər, taxta, gips, sümük, bürünc və s. materiallardan istifadə olunur.

Şərq ölkələrində o cümlədən Qədim Misir, Babilistan, Assuriyada əzəmətli məbədlər, saraylar və s. memarlıq abidələrilə sintez təşkil edən böyük sfinkslər, monumental və dekorativ heykəllər, dəfn mərasimləri ilə əlaqədar relyeflər yaradırdılar.

Dekorativ-tətbiqi sənət təsvir sənətinin əsas növlərindən biri olub, məiştdə işlədilmək üçün bədii məmulatlar hazırlayan yaradıcılıq sahələrini əhatə edir. El arasında “xalq sənəti” adlandırılır. Xalçaçılıq, batik (kəlağayı), qobelen, toxuma və bədii tikmə, bədii şüşə, bədii oyma (sümük, ağac, metal, daş üzərində oyma), dulusşuluq (keramika), zərgərlik və b. Növləri vardır. Bu sənət növündə hazırlanan

əsərlər işlənmə texnikasına və hazırlanma materialına görə müxtəlif olurlar. Dekorativ təsviri sənət əsərlərində işlənən naxışlar, bəzəklər məxsus olduqları xalqların yaşayış tərzini, bədii-estetik görünüşləri və adət-ənənələrini özündə cəmləndirir. Sənət Şərqi ölkələrində, həmçinin Azərbaycanda da qədim zamanlardan inkişaf etməyə başlamışdır. Ölkəmizdə Dekorativ-tətbiqi sənətin bir çox sahələri inkişaf etmişdir. Xalçaçılıq, dulusçuluq, toxuculuq və zərgərlik kimi sənət sahələri xalqımızın məişət həyatında önəmli yerdə durur.

Xalçaçılıq istər keçmişdə istərsədə indiki dövrdə Azərbaycan xalqının məişəti və mənəvi həyatı ilə sıx bağlı olan, özündə xalqımızın milli adət və ənənələrini əks etdirən maraqlı sənət sahələrindən biridir. Qarabağ, Gəncə, Təbriz, Şirvan, Abşeron, Quba və Qazax kimi böyük xalçaçılıq məktəbləri olan Azərbaycan bu sənət növündə dünyada tanınmışdır.

Bədii oyma sənətinə misal olaraq Naxçıvanda Gəmiqaya və Qobustan qayaüstü rəsmlərini göstərmək olar. (Şəkil 1)

BÖLMƏ I. İSLAM DİNİNİN ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNİN DEKORATİV TƏTBİQİ SƏNƏTİNƏ TƏSİRİ

1.1. İslam mədəniyyətində sənət anlayışı

Sənətsiz mədəniyyət, hətta sənətsiz bəşəriyyət düşünülə bilməz. Sənət, universal bir duyğu və ehtiyacdır. İnsan, yaradılışından qaynaqlanan sənət hisslərinə malikdir. Kəmiyyətləri və xarakterləri fərqli olmaqla birlikdə tarix boyu bütün insan cəmiyyətləri sənət ilə məşğul olublar və sənət əsərləri meydana gətirmişlər. Bu mənada sənət universaldır; başqa bir ifadə ilə dünyanın hər yerində sənət əsərlərinə rast gəlinir. Sənətin universallığının başqa bir sübutu da yer üzünün hər hansı bir yerində və zamanında ərsəyə gətirilən bir sənət əsəri daha sonrakı nəsillər tərəfindən təqdirlə qarşılır. Misal üçün, Memar Əcəminin, Memar Sinanın və ya Motsartın və ya Da Vinçinin bir əsəri din, dil, irq və sinif fərqi olmadan hamı tərəfindən əsrlərdir heyranlıqla bəyənilir.

Müsəlmanlar da insanın yaradılışı ilə, bəşəri arzu və qabiliyyətlərinin bir gərəyi olaraq gördükləri sənətə önəm vermişlər, sənət əsərləri istehsal etmişlər. İslam mədəniyyətində insanın təbiətindən gələn fitri sənət duyğuları yanında bu fəaliyyətlərin qanuniləşdirilməsi və təşviqində ən mühüm şəiq Allahın "camal" (gözəl) sifəti olmuşdur. Quranda bildirildiyi kimi ən böyük sənətkar Allahdır. Allah, kainatı və kainatın bir kiçik misalı qəbul edilən insanı, üstün qabiliyyətlərlə təchiz olunaraq "ən gözəl şəkildə" (ahsən-i təqvim) yaratmışdır. Əsl məqsədi Allahın sifətləri ilə sifətlənmək olan insan da bu sənət fəaliyyətində iştirak edilməlidir ki, kamilləşsin, yaxşı insan, yaxşı Müsəlman olsun. Müsəlman özünü və ətrafını gözəlləşdirməklə mükəlləf tutulmuşdur. Prinsip halına gələn "Allah gözəldir, gözəli sevər" (Müslim, "iman 147") hədisi bu barədə Müsəlmana yol göstərmişdir. Bu prinsip əsasında Müsəlmanlar, incəsənətin memarlıq, musiqi, miniatür, xəttatlıq kimi bütün sahəsində özünəməxsus möhtəşəm əsərlər ortaya qoymuşlar.

İslamın bu əsas prinsipi Müsəlmanları sənətə təşviq etməyin yanında digər mədəniyyətlərin sənət əsərlərinə qarşı da hörmətli, mərhəmətli və hətta mühafizəkar davranmağa yönəltmişdir. Bu prinsip işığında Müsəlmanlar misal üçün, Misir

piramidaları, Hindistan və Əfqanıstandakı Budda heykəllərini bəşəriyyətin ortaq mirası kimi qiymətləndiriblər və tövhid inancını təhdid etmədiyi müddətcə qorumuşlar. Quran yer üzündəki sənət əsərlərinin gəzilərək görülməsini istərkən bunlardan həm ibrət həm də ilham alınmasını nəzərdə tutmuşdur.

Müsəlman, Ərəb, Türk, Fars, Barbar, Monqol və s. cəmiyyətlərin, Uzaq Şərqdən İspaniyaya, Sibirdən Afrika içlərinə qədər uzanan bölgədə VII yüzillikdən dövrümüzə qədər inkişaf etdirdikləri İslam Sənəti, dövr və ölkələrə görə birlik içində çoxluq xarakteri daşıyır. İslam sənətinin ümumi xüsusiyyətlərini belə sıralaya bilərik:

1) İslam sənətinin qaynağı Qurandır: Başda Allah inancı olmaqla, dinin ana prinsipləri İslam sənətini formalaşdırmışdır. İslamın təməl ibadəti olan namazın mümkün qədər camaatla qılınması tövsiyəsi məscid memarlığının şəfəqini hazırlayan ən mühüm amildir. Xütbə oxuma öhdəçiliyi minbəri, moizə adəti də moizə stolunu yaratmışdır. Eyni şəkildə təmizlik sisteminin yaradılması da su arxitekturasını inkişaf etdirmişdir. Fərqli məzhəb mənsublarının yaşadığı yerlərdə qurulan məscidlərdə də həmin məzhəblərin hər biri üçün mehrab yaradılmışdır. Bunun yanında İslamın elmə və təhsilə verdiyi qiymət mədrəsə arxitekturasını, kitab və xətt sənətini, insan sağlamlığına verdiyi əhəmiyyət səhiyyə qurumları ilə bağlı memarlığı inkişaf etdirmişdir.

2) Xüsusilə dini memarlıq bəzəyində irrealizm (abstraktlıq): hər şeydən əvvəl İslam incəsənətinin ən orijinal xarakteri tövhid, yəni mücərrəd bir varlıq olan Allah inancı ətrafında inkişaf etmiş olmasıdır. Bu prinsipdən hərəkətlə İslam sənəti əsasən mücərrəd bir xarakter qazanmış və bu istiqamətdə inkişaf etmişdir. Müsəlman sənətkarlar "Müxalifətin lil-havadis" (bənzərsiz varlıq) Allahı heç vaxt rəsm və ya heykəl ilə konkret qəliblər içində təsvir və ya vəsf etməyiblər.

İslam incəsənətindəki mücərrəd xarakteri bəzəkdə, bəzəmələrdə görmək mümkündür. Misal üçün bir məscid bəzəyində təbiət eynən təqlid edilməyib. Rəngdə, biçimdə şəkillərdə qismən və ya bəzən olduqca cəsarətli fərqlər edilmişdir. Bu həssaslıq miniatürdə daha aydın görünür. Sözü mənəsi onsuz da kiçildilmiş olan miniatürdə ölçülər, şəkillər, rənglər, kölgələr hətta məkanlar reallıqdan olduqca fərqlidir. Burada həqiqəti olduğu kimi köçürmə və ya əks etdirmə yerinə şərh etmə

önə çıxmışdır. Məsələn, gecəni izah edən bir miniatürdə obyektlər, gün işığında imiş kimi göstərilmiş, həqiqət rənglərindən ayrıca məsələn, səma çəhrayı, atlar mavi və ya bənövşəyi rəngdə göstərilmişdi.

Bu çərçivədə, İslam dünyasında bütə sitayişə yol açma biləcəyi, tövhidə xələl gətirəcəyi qorxusu ilə böyük ölçüdə konkret xarakter daşıyan təsvir, rəsim və heykəl sənətinə isti baxılmamışdır. Bununla bərabər, dini memarlıqda görülməsə də bəzi saraylarda insan rəsm və heykəllərinə rast gəlinir. Digər tərəfdən, İslam dünyasında qismən mücərrəd rəsm sənəti kateqoriyasında istifadə edəcəyimiz, gözəl yazı sənəti olan "xəttatlıq" inkişaf etmişdir.

3) Təfəkkür və həndəsəyə əsaslanma: İslam incəsənətində təfəkkürün ən uca nöqtələrindən olan əbədiyyətə çatmaq nəzərdə tutulub. Allaha çatmaq ideyası Müsəlman sənətkarın daim əsas məqsədi olmuşdur. Bu duyğularını da, ən gözəl şəkildə bəzəmədə dilə gətirmişdir. Qapı və günbəz iç üzlərinin bəzəklərində, sonsuzluğu və inamı ifadə edən həndəsi formalar tez-tez görünür. Başlanğıcı və sonu açıq olmayan bəzi kompozisiyalar əzəli və əbədi olan Allahı xatırladır, insan ruhunda və düşüncəsində dərin izlər buraxır və yeni üfüqlər açır (Şəkil 2).

İslam incəsənətinin məqsədləri arasında Allahın varlığını və sevgisini insanlara hiss etdirmək də vardır. Bu məqsədə çatmaq üçün Müsəlman sənətkar daha çox Allahın varlığını və qüdrətini ifadə edən fiqurativ və naturalist həndəsi şəkillər, ulduz topaları və bitki motivlərindən istifadə etmişdir. Belə ki, Quran insan övladını Allahın varlığını və qüdrətini hiss etmək üçün göyə və təbiətə baxmağa çağırır.

4) Təbiət ilə fəvqəltəbii qüvvə arasında tarazlıq: Sənətkar, bir tərəfdən fəvqəltəbii, metafizik varlıqları xatirində tutarkən, bir tərəfdən də onları xatırlamağa və ya təsvir etməyə aparacaq vasitələri təbiətdən seçir. Təbiət motivlərini istifadə edərək Allaha çatmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bu, eyni zamanda İslamın dünya ilə axirət arasında yaratdığı tarazlığın sənət diliylə izahıdır.

5) Dünya həyatının faniliyi: İslam inancının təməl prinsiplərindən olan dünyanın fani, axirətin əbədiliyi İslam incəsənətində təzahür etmişdir. Misal üçün, bir miniatürdə yer alan fiqurlar sanki dondurulmuş bir yuxu kimidir. Əksəriyyətlə, miniatürdə təsvir edilən insanların üzündən düşüncələrini və duyğularını anlamaq

mümkün deyil. Qələbə və əyləncələri danışan miniatürlərdə də insanların üzündə əsasən sevinc ifadəsi yoxdur. Bu keyfiyyət, dünya həyatının müvəqqətiliyinin İslam incəsənətindəki əks olunmasıdır.

6) Memarlıqda rasionallıq: Müsəlmanlar, memarlıq əsərlərinin demək olar ki hər növünü mütləq funksional, dini və ya ictimai bir ehtiyaca əsasən təmin etmişlər. Bu çərçivədə lüks və israfçılıqdan çəkinmişlər. Bu prinsip əsasən gərək ki, dünyanın müxtəlif mədəniyyətlərindəki şəhərlərdə görülən boş və geniş şəhər meydanlarının yerini İslam şəhərlərində daha funksional və faydalı görünən şadırvan, bulaq və ya səbil almışdır. Yenə eyni prinsipə sadıq olaraq müsəlmanlar, möhtəşəm saraylara meyl etməmişlər. Hər hansı bir İslam şəhərində olduğu kimi, İstanbulda bir vaxtlar üç qitəni idarə edən Topqapı Sarayı olduqca təvazökarlıq abidəsidir.

7) Ətraf mədəniyyətlərin sənətlərini aşma arzusu: Müsəlmanlar fəth etdikləri torpaqlarda qarşılaşdıqları ehtişamlı məbədlər və digər sənət məhsullarını kölgədə buraxmağı, onları aşmağı bir məqsəd və İslamın ucaldılması mənasında dini bir öhdəçilik olaraq görmüşlər. Bu məzmununda, məsələn, Əməvilər Şamda köhnə Bizans kilsələrindən daha görkəmli "Şam Ümeyyə Məscid"ini, Osmanlılar İstanbulda Ayasofiyadan daha möhtəşəm "Süleymaniyyə" məscidini inşa etməyi bacarmışlar.

Birlik içində çoxluq: İslam sənəti öz milli, yerli və şəxsi anlayışları və üstünlükləri daxilində özünə yeni bir kompozisiya gətirdi. Xalqların estetik, gözəllik və bədii anlayışları, yerli icmalar və fərqlər və dünya görüşləri də İslam sənətinə təsir göstərmişdir. Məsələn, Türklərin dəfn adəti İslam incəsənətində günbəz və türbənin inkişaf edib yayılmasında təsirli olmuşdur. Müsəlmanlar sənətin materialında və şəklində məhəlli zənginlikləri, estetik zövqləri və təcrübələri istifadə etmişlər. Misal üçün, funksiyonal olaraq eyni olmaqla Samerrada qalın spiral, İstanbulda incə silindrik, Şimali Afrikada qalın və dördbucaqlıdır. Bu baxımdan Müsəlmanlar fəth və ya səyahət yolu ilə qarşılaşdıqları sivilizasiyalar və mədəniyyətlərin sənət irsi və adətindən istifadə etməkdən çəkinməmişlər. Bizans, Misir, Sasani, Hind və Orta Asiya sənət ənənələrini öz halqalarında əridərək sintez etmişdirlər.

1.2. Orta əsr Şərq ölkələri sənətində İslamın rolu

Xalqların tarixində, insanların həyatında olduğu kimi yaradıcılıq və quruculuq bacarıqları çox daha güclü və dolğun şəkildə həyata keçirilir. Orta Əsr dünyanın Şərqində bu güclərin məhsuldar olduğu bir dövrdür. VII əsrdən başlayaraq Ərəblərin İslam bayrağı altında bir çox ölkəni "Xilafət" deyilən böyük bir imperatorluqda birləşdirdikdən sonra bu ölkələrin elm adamları və mütəfəkkirləri sivilizasiyanı çox daha irəliyə aparacaq əsərlər yazmağa və kəşflər etməyə başladılar. Ərəb mədəniyyəti Xilafət sərhədlərində iştirak edən mədəni xalqların aktiv səyi nəticəsində ortaya çıxdı. Bu xalqlar Ərəbcəni mədəniyyətin yaradıcılıq vasitəsi olaraq gördülər və ortaq Müsəlman mədəniyyəti ortaya çıxdı. Xilafətdə şəhər mədəniyyəti, sənət, ticarət inkişaf etdi, arxitektura əsərlər (saraylar, məscidlər, türbələr, karvansaraylar) tikildi, universitetlər quruldu.

Xilafətin Şərqin başqa ölkələriylə dəyişik əlaqələri, şəhərlərdə dulusçuluğun istehsalı və ticarətin artımı Xilafətin inkişafına və elmin inkişafına səbəb oldu. Şəhərlərin iqtisadi inkişafı, onların xarici görünüşünü dəyişdirdi. Paytaxtda və vilayətlərin mərkəzi şəhərlərində möhtəşəm saraylar və məscidlər tikildi. Bu strukturlar, Suriyalı və Bizanslı ustaların əlləriylə yaradıldı, yazılar və bitki motivləriylə bəzəndi. Müsəlman və "Ərəb" mədəniyyəti, başqa bir deyişlə, Orta Əsr Şərq mədəniyyəti tək Ərəblər tərəfindən deyil, Asiya və Şimal Afrika xalqlarının elm adamları tərəfindən yaradılmışdı. Bu xalqlar Avropanın itirdiyi mədəniyyət liderliyini onalrdan təhvil göturdülər və elm dili Ərəbcəylə birləşdirdilər.

Orta əsrlər dövrü sənət tarixində (IV əsrdən XIV əsrə qədər) çox məşhur bir dövrəni əhatə edir. Bu dövrün sənətində bütün estetik dəyərlər kilsə və zadəganların təklif etdiyi dini mövzulara istiqamətlənmişdir. Min illik antik Yunan tarixinin düşüncə və mədəniyyət quruluşuyla formalaşan gözəllik düşüncəsi unudulmuşdu. Sənət, dünya gerçəklərinə bağlı (qapalı), o biri dünyaya istiqamətli bir mücərrəd anlayış içində formalaşmışdı.

Orta əsrlərdə ruhanilərin təbliğ etdiyi digər dünya ideali yaşanan dünyanın gerçəkliyi və dəyərlərini məhv etmişdi. Dünya, digər dünyanı qazanmaq üçün

insanların cəzalandırdığı bir yerdir. Hər şey müz akirəsiz və Tanrıya istiqamətli fikir üzərinə quruludur. “Səbəblər axtarılmaz, nəticə müzakirə edilməz “qəbul edilir. Dinə və qədərə inanılır. İnsan aqlının yol göstericiliği, müsbət düşüncə unudulmuşdur. Elm olaraq yalnız din elmi (Teologiya) vardır. O da rahiblərə aiddir. Hər cür düşüncə və şərh müzakirəsiz fikirlər halında onlar tərəfindən tövsiyə edilir. Beləsinə bir düşüncə şəkli, şübhəsiz əsrin sənətini də formalaşdıracaqdır. Beləki, bu dünya görüşünün ehtiva etdiyi bütün bir orta əsrlər sənəti, din adamları və feodal yanında, kilsənin içində meydana gəlmişdir. Kilsə və katedrallar, qalalar və saraylar, heykəllər, şəkillər, vitrajlar, miniatürlər, Xristian dininin yəni, idarəçi zadəganlar və rahiblər sinifinin təkliflərini təbliğ edirdilər. Bütün bu əsərlər birliyi xristian ikonografiyasını meydana gətirmişdir. Bu öz-məzmun Orta əsrlərin böyük Roman və Gothic üslublarını yaratmışdır. Bu əsr əsərlərinin müsbətə istiqamətli forma, rəng və xətt estetikasını doğurmuşdur. Sənətçilər, yuxarıda işarə edildiyi kimi əvvəldən müəyyən olunmuş, sərhədləri çəkilmiş hadisələri hekayə kimi izah edirdilər. Əsərlərdəki dramatik forma sxemləri, cazibədar rənglər və formalar ilə izah edilən hadisənin təsiri gücləndirilmişdir.

Şəkillərin arasına zaman zaman hadisəni izahlı yazı silsilələri də yerləşdirilmişdir. Bunlar köhnə Misir rəsmlərindəki heroqriflər kimi hadisəni açıqlayıcı xüsusiyyətdədir. Şəkil, heykəl, qabartmalarda məkan, anatomiya, perspektiv və estetik dəyərlər axtarılmadan yan-yana gətirilmişdir. Bu şəkillərin ya da miniatürlərin içinə bir çox əzizlər, krallar və zadəganlar da qatılmışdır. Beləliklə zadəganların və idarəçilərin müqəddəslikləri də təklif edilmişdir. Ravennada San Vitale Kilsəsi mozaikalari içində Justinianus, mahiyəti ilə İstanbulda Ayasofyada Konstantin kimi mozaikalarda bunu açıqca görə bilərik.

IX əsrdən İslam şüşə nümunələrini görürük. Bu nümunələr X və XI əsrlərdə daha da çoxalmışdır. İran bölgəsindəki şüşə nümunələri coğrafiya səbəbiylə Bizans şüşəsinə bənzərliklər daşıyırdı. Çünki İran və Bizans dövləti eyni zamanı paylaşırdılarına görə, İran Bizansın qabaqcıl şüşə sənətindən təsirlənmişdir. X-XIII əsrlər arasında İran şüşə sənətində bir dəyişiklik gözə çarpır. Üfürmə texnikasını istifadə etməyə başladıqdan sonra bəzək üslubları da inkişaf edir. Qəlibdə

formalaşdırdıqları baloncuqlar, uzun boyunlu formalar tətbiq olunmuşdur. İran şüşəsi hələ də istifadə olunmaqdadır. Abbasilərin paytaxtı Rakka, əsas sənət bölgəsi sayılırdı. Burada inkişaf edən İslam sənəti tərz, memardan fərqli olaraq məcazi bəzəklərin sıxlığıyla müşahidə olunurdu. Bizans İmperiyası siyasi bir böhran içində olarkən, yaxın şərqindəki Abbasilərdə isə tam əksinə sıx bir sənət mühiti hakim idi. Abbasilər şüşə sənətində olduqca inkişaf etmişdilər. Bu zaman dövrü ümumiyyətlə “Orta əsr Şüşəsi” adlanır. (Roma-Bizans-İslam-Osmanlı) Oxşar xüsusiyyətlər Suriyada da görülməkdədir. Bu dövrdə Suriya qəlibə üfurmə texnikasını tətbiq edirdi. Suriyanın da Bizansın şüşə bəzəmə üsullarından təsirləndikləri aydın olurdu. Fiqurlarda həndəsi formaları tez-tez istifadə edirlər. IX və XI əsrlər arası Suriya hakimiyyətində dəyişikliklərə rast gəlinməkdədir. Buna görə də Bizans və İslam sənəti bir-biriylə qarışmışdır. Digər tərəfdən Misir, bu dövrdə İslamı qəbul etmiş, paytaxtı olan Fustat şüşə sənəti üçün əhəmiyyətli bir mərkəz halına gətirmişdir. Misir şüşə ixracının aparıldığı dəniz ticarətinə sahib idi. Həndəsi naxışlar üstünlük təşkil edirdi. Digər tərəfdən Suriya, şüşədə tətbiq olunan fərqli üsullarla yenilikləri ortaya qoyurdu. Qazıma texnikası ilə apardıqları dəvə hörgüclü şüşə qablar buna misaldır.

İslam şüşə sənətinin fərqli xüsusiyyəti; sadə əsərlə istehsal etmirdilər. Mütləq bənzəmələrin çoxluq təşkil etdiyi məhsullara yeni texnikalar tətbiq edirdilər. Bal pətəyi toxuması çox məşhurdur. Həm də bu bəzək alətinin tez-tez üfurmə üsulu ilə hazırlanmış gözlüklərdə istifadə edildiyi görülür. Eyni zamanda, parıltı texnika İslam şüşə sənətində ən çox istifadə edilən texnikadır. Bu texnikanın işi soyudulduqdan sonra, lüstor (parıltı) ilə boyanır və yenidən işlənir. Beləliklə, şüşə üzərində tərtib edilən motif çərçivəyə yapışır. Daxili və xarici istifadə üçün iki növ lüster vardır. Bunlar əsl və yalançı lüstorlar adlanır. Lüster üsulu yalnız şəffaf şüşəyə tətbiq edilir, 13-cü əsrə gəldikdə, mina texnikasının istifadəsi İslam sənətində də görülür. Bizansa xas olan və yalnız lüks obyektlərə tətbiq edilən bu texnika mədəni qarşılıqlı təsir nəticəsində digər bölgələrdə də görməyə başlamışdır. Beləliklə, bu dövrün əsərləri İslam və Xristian elementlərini daşımağa başlayırlar. Xaçlı səfərləri və şərq ticarəti zamanında qərblər tərəfindən seçilən armalar (gerblər

və ya nişanlar) 14-cü əsrdə Misirdə də görünməyə başlamışdır. Yalnız üzərində hər hansısa bir dini simvoldan istifadə etmək əvəzinə, çiçək nümunələri istifadə olunmuşdur. Onlar şüşə sənətini elə inkişaf etdirirlər ki, həm məscidlərini lampalarla işıqlandırır, həm də bunun ticarətini edirdilər . Hindistana qədər uzanan bu lampalar ölkə iqtisadiyyatına da böyük töhfə verirdi.

Sparrov Limanı Datça sahillərində yerləşən limanlardan biridir. Misirin Fustat şəhərindən gələn bir gəmi bu limanda batmış və bunun nəticəsində bir çox şüşə əsəri əlimizə keçmişdir. Gəmi 11-ci əsrə aid əsərləri daşıyırdı. Bu qazıntıların nəticəsində aydın olmuşdur ki, Sparrowda batan gəmidə İslam və Bizans dövrünə aid sikkələr də olmuşdur. Şüşə xammal kimi nəql edilməsinə əlavə olaraq, İslam zövqü ilə istehsal olunan çox sayda əsərlərə də rast gəlinmişdir. Qazıntı nəticəsində 200 fərqli forma tapılmış və bu əsərlər bu günün özündə Bodrum Sualtı Arxeologiya Muzeyində “Cam Batığı Salonu” nda sərgilənir.

Orta əsrlər sənəti, bu dövrün cəmiyyət quruluşunu, onların dini olaraq irəli sürdükləri və xalqın qeydsiz-şərtsiz qəbul etdiyi fikirləri xətti (linearist), rəngli (kolorist) bir estetik tənzimləmə içində inkişaf etdirmişdir.

Aşağı yuxarı min il davam edən orta əsrlər dünya görüşü və düşüncəsinə ilk reaksiya İtaliyada olacaq. Bu reaksiya nəticəsində ortaya çıxan yeni düşüncə və dünya görüşü, Yeni əsr sənətini da yaradacaqdı. Bu, Rönesans'dır.

BÖLMƏ II. ORTA ƏSR ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNDƏ DEKORATİV TƏTBİQİ SƏNƏTİN İNKİŞAFI

2.1. Bədii metal və dulusçuluğun (keramika) inkişafı

Metal ərəblərin gəlişinə qədər Yaxın Şərqdə daha da inkişaf etdirildi. Müsəlman fəthlərinin başlanğıcı ilə silah ustaları çox məşhur oldu, çünki onlar soyuq və odlu silah istehsal etdilər.

XII əsrdə yaşamış coğrafiyaşünas Əbu Abdullah Məhəmməd əl-İdrisi, ərəblərin o dövrdə ən yaxşı metal sayılan Hind poladına sahib olduğunu yazırdı. Hollandiyanın Leyden kitabxanasında saxlanılan 13-cü əsrin ərəb əlyazmasında, burada bıçaqların bir hissəsinin Seyləndən gətirilən metaldan hazırlandığını yazılmışdır. Ərəb ustaları artıq 17-ci əsrdə metal işlərində Hindliləri çox geridə qoymuşdu. O zamandan bu yana, Qahirə Şərq Aralıq dənizində əsas silah bazarına çevrildi.

Şam`da və daha sonra Əndəlüsdə sirri ən qatı gizlilik içində tutulan məşhur Şam və Toledo bıçaqlarının istehsalına başladı. Şam və Toledo bıçaqlarının yüksək keyfiyyətli olması üçün çox ciddi qaydalar qoyulmuşdu: dəmir və ya poladın müxtəlif növləri müəyyən temperaturda qaynadılaraq xüsusi formalara salınırdı. Avropa ölkələrində Toledo mbıçaqlarına böyük tələb var idi.İspaniyada, Madridin “Eskorial” muzeyində son ərəb hökmdarlarından birinin yaxını olan Abdullah Al-Sahirin fil sümüyü və qılıncı fil sümüyü ilə gözəl naxışlıqızıl örtməli küpdə saxlanılmaqdadır.

XII-XV əsrlər arasında Şərq ölkələrində əritmə texnologiyası daha da inkişaf etdirildi. Xaçlıların Orta Şərqə hücumu silah ustalarını daha çox işləməyə məcbur etdi. Nəticədə silah üçün metalların əridilməsi və işlənməsi sənəti dahada inkişaf etmişdir. Beləliklə 15-ci əsrdə Ağqoyunlu dövləti (1378-1508) əsgərlər üçün dəbilqələr istehsal etməyə başladı. İndiyə qədər sağ qalmış nümunələrə baxdıqda onlar sanki başa qoyulduqda sllanırmış kimi görsənir (bu səbəbdən də onlara Turban “başlıq kaskı” adı verilmişdir). Dəbilqə adətən poladdan düzəldilir, qravür və gümüş

çələnglə bəzədilir, dəbilqə özü isə incə divarlara malik olurdu. Xüsusi sifarişlə hazırlanmış dəbilqələrin ətrafında mal sahibinin adı xarioqrafik yazı ilə yazılırdı.

Türkiyənin də orta əsrlərə aid dekorativ silahları az deyildir. Tüfənglər adətən “Sədəf” texnikası ilə incilərlə bəzədilmişdir və qızılı rəng nümunələri ilə qılınclara və qəmələrə (kiçik xəncər) tətbiq edilmişdir. Silahın qabı isə brilyant, qiymətli daşlar və mərcanlar ilə dekorə edilmişdir.

Tanınmış rus akademik və şərqşünas V.V.Bartold yazırdı ki, 1147-ci ildən sonra məhz ərəblərlə əlaqələr sayəsində avropalıların Şərqdəki müxtəlif silahların hazırlanma texnikasını barəsində məlumatları olmuşdur. Özlərinin hazırladığı silahlar isə İspaniya vasitəsilə digər ölkələrə yayılmışdır. Avropalılar silah hazırlama texnikasına yiyələnsələr də bu sənət Şərqdə ərəblər tərəfindən daha da mükəmməlləşdirildi. Səfəvi nəcibliyinə bələd olmaq üçün İranda hazırlanmış qızıl, gümüş və başqa qiymətli daşlar ilə əhatə olunan silahı nümunə kimi göstərmək olar. Bundan əlavə arxa fonda oyma üsulu ilə işlənmiş bəzəyi misal çəkmək olar.

Bəzi bıçaqlarda, bir qayda olaraq, qılının daha cəsur və zərbənin qarşısının alınma bilməməsi üçün Qurandan olan sözlər, epiqrafik yazılar yazılmışdır.

Metaldan hazırlanmış dekorativ və ev əşyaları çox məşhur idi. Hökmdarlar ən yaxşı dəmirçidən əşyalar sifariş edirdilər, buna görə də onların əksəriyyətinin ətrafında müştərinin adı və onun emblemi vurulurdu. Sonralar bu məmulatlar, xüsusən də o zamanlarda açıq alovda hazırlandığı kütləvi istehsal edilməyə başlanmışdır.

Məmlük hökmrənliyi zamanında Misir və Suriyada sürəhilər, havzalar, oyulmuş və gümüş suyuna salınmış düyü qabları istehsal edilmişdir. Bununla yanaşı, bu zamanın əsas dekorativ ünsürülərindən biri də yazıdır. Bir qayda olaraq bu yazılar Süls üsulunda yazılırdı. Yazını hər tərəfə bərabər paylanılması üçün medalyon şəklində və ya üçbucaq şəklində bir kurtəşlə kəsilirdi. Eyni zamanda usta boş qalan yerləri həndəsi və bitki ornamentləri ilə doldururdu. Xüsusilə Məmlük aristokratları üçün sifariş edilən əşyalar, müştərinin bütün epitetlərinin siyahısı və ona tərifi ilə yazılmışdır. Bəzən rəsmlərdə vurğulanan üsurlər sahiblərinin peşəsi haqqında məlumat da verirdi. Misal: 14-cü əsrə aid düyü daşıyan İran gəmisini,

dovşanların arxasıyla qaçan itlərin təsviri, gəminin sahibinin bir tacir və ya ovşu olmasını işarə edir.

İranda, Xorasan tuncdan hazırlanan məmulatı ilə məşhur idi. Burada, uzun müddətdir ki, hər evdə mövcud olan yağ lampaları istehsal edilirdi. Qahirə, Bağdad, Şam sənətkarları binaları, məscidləri və mədrəsələri isitmək üçün şamdanlar və şamdanlar üçün manqallar(barbükə və ya qablar), qəhvə qabları, su testiləri, digər məqsədlər üçün qablar istehsal edirdilər. Müsəlman incəsənətinin bütün tədqiqatçıları, quş və heyvanlar surətindəki orijinal dolçalara (sürahilərə) diqqət edirlər. Onlarda İslama qədərki Sasani və Soğd sənətinin ənənələri özünü göstərməkdədir. Ən qədim nümunələr 8-ci və 9-cu əsrlərə aiddir, lakin əşyaların üzərində heyvan şəklinin çəkilməsi ənənəsi 14-cü əsrə qədər saxlanılmışdır. Xüsusilə tez-tez bu cür maddələr, canlı varlıqların imicinə tamamilə qadağa verilməyən İranda aparılıb. Sonralar 12 və 13-cü əsrlərdə Misirdə də oxşar məhsullar hazırlanmışdır.

Metal məmulatlarının dekorasiyasında demək olar ki, hər yerdə metaldan döymə, mis, qızıl, gümüş ilə qravür, oyma, inkrustasiya istifadə edilmişdir (Şəkil 5). Ustalar bütün səthi qarışıq bəzəklərlə işlənmiş şamdanlar, sürahilər, vazolar, yazı qabları, Quran-ı Kərimin saxlanması üçün gözəl naxışlarla dekorə edilmiş qutular istehsal etmişdilər.

XIII və XV əsrlərdə Yaxın Şərqi dəmirçiləri yüksək bir ustalıq səviyyəsinə çatdılar. Tuncdan olan məmulatlar ən yaxşı oyma, qabartma, gümüş və qızıl rəngli mina və qiymətli daşlarla dekorə edilmişdir. İran, Orta Asiya və Azərbaycan metal məhsulların dekorasiyası görünüşlərinin səthi şərhini, bəzəyin dolğun olması arzu ortaya çıxardı. Dünya muzeylərinin nümunələrinin coğrafiyası Şərqi ustalarının daim texnoloji yeniləməsini və bəzək üsullarının, xüsusilə qravürlərin və hətta məmulatların forma üsullarını mükafatlandığını sübut edir.

VII və IX əsrlərə aid olan erkən metal məhsullarının unikal kolleksiyası Ermitajın müsəlman sənətinin toplusudur. Ötən illərdə Yaxın Şərqi ölkələrindəki muzey işçiləri antik sənət eserlərini alıb toplamağa başladılar. Beləliklə, ərəb ölkələrinin muzeylərində sərgilənən qədim əsərlər arasında kilid və qapı

toxmaqlarının kolleksiyalarını görə bilərik. Yeri gəlmişkən, qalalar ilk dəfə Misirdə ortaya çıxdı və buradan bütün dünyada yayıldı. Müxtəlif qapı toxmaqları ərəblər tərəfindən hazırlanmış, Ərəb İspaniyasında olan evlərinə qayıdacaqları ümidi ilə bəzəmişdirlər. Bəzəkli mürəkkəb qıvrımlara bitişik olan bu əsərlər Morokko muzeylərində sərgilənməkdədir.

Günümüzdə də Qahirənin və Mərakeşin məscidlərinin qapısında bir metal örtük vardır. Bir qayda olaraq məscidlərin qapısında bu cür “geyim” bir mis lövhə üzərinə rafinə edilir. Bu cür bəzədilmiş əşyaların modası XV əsrə qədər uzanır, bu bəzəklər o dövrün estetik zövqünü özündə əks etdirir.

Dulusçuluq (Keramika). Keramika (Keramos - gildən keramika - keramika sənəti), sobada yanan və ya günəşdə qurudulmuş gil və ya gil tərkibli qarışıqlardan ibarət olan ev və ya bədii əşyaların adıdır. Keramikalar arasında saxsı qab, bişmiş torpaq, majolika, fayans, daş kütləsi, çini yer alır. Təbii gildən qəliblənmiş və günəşdə və ya qovurma üsulu ilə qurudularaq bərkidilən hər hansı bir əşya bir saxsı kimi qəbul edilir. Çini xüsusi bir saxsı növüdür. Keramika qədim dövrlərdən etibarən Yaxın Şərqdə tətbiq olunmuş və şiraltı, şirüstü boayama texnikalarına yiyələnmişdir.

Antik dövrdə Assuriyalılar, qəhvəyi bir enmə ilə naxışları seçmək üçün bir üsul icad etdi və sonra fərqli rəngli şirələrin birləşməsinin qarşısını almaq üçün konturu xətləri qurdular. Bu üsul xüsusilə gözəl çəkilmiş rəsmləri əsasən kobalt mavi və ya manqan bənövşəyi şir incə bir təbəqə ilə boyanmış bir zəminə qarşı duran Sasani İrandakı keramistləri arasında geniş yayılmışdı. Mesopotamiya və Misirlilərin sakinləri olan qədim Suriyalılar da keramikayla birbaşa əlaqəli olub? parlaq parlaq şirlər əldə etmə üsullarını bilirdilər. Misir şirlərinin ən gözə çarpan nümunələrindən biri, sırğa, heyvan fiqurları və inkrustasiya yaratmaq üçün istifadə edilən turkuaz dərin suvarmadır. Parlaq şirli kərpic və kaşı (fayans) istehsalı hər yerdə geniş yayılmışdı.

Orta əsrlərdə, tərkibində daha az qum olan gilin istifadəsi ndən sonra Şərq keramikasını zirvəyə daşımışdır. Saxsı qab-qacaqları, müxtəlif formalardakı məhsulları qəlibləmək və şir ilə örtmək üçün hazırlanan xəmirin texnikasına yiyələndilər. Antik dövrdə istifadə edilən nazik şüşələr, yeni kompozisiyasının

parçası ilə birləşmir; yalnız qurğuşun oksid əlavə edilmiş, parlaq rənglərdən məhrum olmasına baxmayaraq şirrin yeni materiala adaptasiya olmasına icazə vermişdir. Misir, İran və Suriyada, mis tərkibli mavi və ya yaşıl şirlə örtülmüş, qara rəngli bir məmulat vardı. Gözlənilməz bir şəkildə, bu növdən bir keramika nümunəsi, St. İtaliyada Pisada Ceciliada da rast gəlinmişdir.

XIII əsrdə bütün Yaxın Şərq üçün daha bir tip nazik şirli parlaq qara rəngli və ya mavi rəngin yayılması xüsusilə qeyd edilməlidir. Bu məhsullarda lineer rəsm sənəti rahat rəng duyumu ilə birləşdirildi. Bir çox nümunələrdə, dekorativ motivlərə əlavə olaraq böyük canlılıq, cəsarət və o zamanın tərzində tərtib edilmiş bir neçə qəribə, boru formasında fiqurlar vardı.

Əməvilər dövründən bəri həyata qalan bir neçə əşyadan ən maraqlı olanı, “terra sigillata” olaraq adlandırılan gəmilərdir. Bunlar nisbətən kiçik, yaxşı gildən hazırlanmış ağ və ya açıq boz rəngli və şirsiz qablardır, ancaq relyef ornamentlərlə və yazılarla bəzədilmişdir. VIII və IX əsrlərə aiddir. Abbasilərin müvəqqəti paytaxtı olan Samarra şəhəri yaxınlığında arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə edilən keramika, formalar və növlərin çoxluğu ilə fərqlənir. Samarra'nın ev keramika məmulatlarının ən yaxşı nümunələri ciddi bir formaya malikdir. Onlar bitki və həndəsi naxışlarla bəzədilmiş və qabların üzərinə xüsusi gözəlliklə vurulmuşdur. Şirli rəngli keramikada, demək olar ki, bitki mənşəli naxışlar və yazmalar üstünlük təşkil edir. (Şəkil 3)

Şərqdəki IX əsrin bütün möhtəşəm dekorasiya üsullarından birinə çevrilmiş polixromatik şüşəli divarın texnikasını icad edən Suriya-Mezopotamiya dulusçuları idi. Parlaq boyalar ilk olaraq VIII əsrdə Misirdəki şüşə qablarda görünür, eyni zamanda Samarra dulusçuluqları tərəfindən istifadə olunurdu. Samarra'nın məhsulları parlaq, müxtəlif rənglər və tonlarla zəngindir: yaqut yansımaları, qızıl, qəhvəyi, zeytun yaşılı ilə qırmızı rəng. Sarayın daxili dekorasiyasında dekorativ kaşılardan (fayansların) emalı üçün parlaq boyalardan istifadə edilmişdir. Bəzəklərdəki epigrafiq yazılar, Kufi əlyazma və bitki motifləri - böyük yarpaqlar və çox yarpaqlı çiçəklər, ulduzlara bənzər şəkildə yazılmışdır. Bəzən zümrüd yaşılı, xardal, sarı və qəhvəyi rənglərdə çəkilmiş həndəsi motivlərə də rast olunur. XII

əsrədə Rakki şəhərinin (Suriyanın şimal-şərqində) dulusçuları da parlaq rəngli keramika məmulatları düzəltməyə başladılar. Burada keramika istehsalı IX əsrin əvvəllərində qurulmuşdur. Rakki'nin ənənəvi keramikaları mavi rəngli şəffaf şir ilə örtülmüş və qara rəngli boya ilə işlənmişdir. Bəzəmədə, böyük dekorativ yazılar, hərflər arasında boşlukları dolduran bitki motivlərinə hakimdir. (Şəkil 6)

Misirdə ayrıca olaraq parlaq və müxtəlif rənglərlə boyanan saxsı məmulatları istehsal edilmiş, bitki və həndəsi motivlərlə birlikdə, heyvanların, balıqların, quşların və insan şəkillərinin təsviri də bu qablarda öz əksini tapmışdır. Xüsusilə XI əsrə aid yaşılımtıl-sarı rəngli boşqablar (saxsılar), böyük illüstrasiyalarla mənzərəli şəkildə məcazi görünüşlərlə təsvir olunmuşdurlar. Bu təsvirlər arasında musiqiçi, şərab tökən adam, süvarilər, döyüş səhnələri, eləcə də real və fantastik heyvanlar yer almaqdadır. Fatimilər dövründə (909-1171) polixrom saxsılar yer dəyişmiş və yerini solğun limon və ya tünd mis parıltı məhsullarla əvəz etmişdir.

İran məhsulları Samanilər dövründə (819-1005, Xorasan və Maurya) adətən qəhvəyi və ya qara və şiraltı boya ilə boyanmış ağ anqob ilə əhatə olunurdu. Samanilər keramikasının başqa bir qrupu ağ fonda polixrom dekorlu məhsullardır.

Çinin təsiri (coğrafi yaxınlığa görə) ən çox İranın tətbiqi sənətində, xüsusilə də keramika istehsalında hiss olunurdu. Çin çini qablarının İran fayansına təsiri XVI-XVIII əsrlərdə Səfəvilər sülaləsinin hökmranlığında aydın görünür. Tang sülaləsi dövründə (VII əsr), İran ilə Çin arasında ticarət əlaqələri mövcud olmuşdur. Sonrakı dövrdə bu ticarət əlaqəsi qeyri-bərabər inkişaf etmişdir və onların möhkəmləndirilməsi XIII əsrdə, İrani monqollar tərəfindən fəth edildikdən sonra müşahidə edilmişdir. İmperiyanın formalaşması Timur Çin ilə Yaxın Şərq arasındakı torpaq münasibətlərinin həyata keçirilməsini çətinləşdirdi, lakin Ming hakimiyyəti dövründə Orta Şərq ölkələri ilə ticarət və diplomatik əlaqələr quruldu. Çin məhsullarının yüksək qiyməti İran ustalarının imitasiya etməyə məcbur etdi.

2.2. Xalçaçılıq və bədii tikmə sənəti

Fərqli ərazilərdə müsəlman xalqlarının ən kompleks estetik cəhətləri kimi xalçaları göstərmək olar. Bildiyiniz kimi xalçaçılıq hər zaman köçərilər arasında məşhur bir fəaliyyət olmuşdur. İlk xalçalar ibtidai bir nümunə idi, lakin rəng və texnologiyanın inkişafı ilə xalça məhsulları sənət əsərlərinə çevrildi. XIX əsrin ikinci yarısında ortaya çıxan bədii keyfiyyətlərinə əsaslanaraq qədim fars xalçalarının yüksək qiymətləndirilməsinə paralel olaraq xalçaçılıq sahəsində elmi maraq Qərbi Avropada yaranmışdır.

Qədim xalça nümunələrinin əsas əksəriyyəti Şərq İslam mədəniyyətinə aiddir, çünki müsəlman üçün xalça üzərində ibadət etdiyi müqəddəs bir məmulatdır. Xalça toxumaq bir qadın üçün çətin iş olsada, adət ənəyə görə qadın bəy üçün bir xalça hədiyyə verirdi. Bəzən xalçadan bir müsəlman vəfat etdiyi zaman onu xalçaya büküb dəfn edirdilər.

Xalçanın tərkibi mərkəzi bir sahə və sərhəd çərçivəsi prinsipi əsasında təşkil edilir. Xalçanın mərkəzi sahəsi ərazisinin 50-60% -ni tutur, qalan hissəsi çərçivəni formalaşdıran bəzək zolaqları ilə əhatə edilir. Mərkəzi sahənin bəzək konstruksiyalarında ikitərəfli simmetriya prinsipi daha çox üstünlük təşkil edir, əsas elementi isə “jelin” adlı çoxbucaqlı bir nişanıdır. Kənar çərçivəsi ümumiyyətlə mərkəzi sahəni əhatə edən müxtəlif genişlikli bir və ya bir neçə bəzək naxışlardan ibarətdir. Bəzi naxışlarının dekorativ quruluşu, bir qayda olaraq, eyni elementin ritmik dəyişkənliyi prinsipinə əsasən təşkil olunur. Misal; buta və onun müxtəlif formaları.

Xalçanın yerini dolduran bəzəklər xalça toxucuları tərəfindən nəsildən-nəslə keçən kompozistik sxemlər fondundan hazırlanır. Erkən xalçalardakı sahələrin təsvirləri çox vaxt nadir hallarda olur. Ümumiyyətlə nəsildən-nəsilə simvolik elementlər daha çox üstünlük təşkil edir.

Şərq xalçalarının bəzədilməsində mərkəzi yer simvollara verilir. Xalça sahəsinin ümumi bölməsinə tabe olur, halbuki heyvan və ya bitki mənşəli olub-olmadığını və ya bir geometrik rəqəmi əks etdirən hər bir fərdi motiv, rəng kimi, öz

simvolik əsaslandırmasına malikdir. Müasir xalçalarda təsvirin üslub analizi göstərir ki, xalçalar bəzək dəyişikliyinə məruz qalmışdır ki, bu da simvolların biliklərini itirmək deyil, həm də yeni materiallar və texnika yaranması deməkdir. Bu dəyişikliklər toxuculuq nümunələri, binaların memarlıq bəzəklərinin dekorasiyası, miniatür rəsm, keramika və metal məmulatları bəzəkləri ilə eyni vaxtda meydana gəlmiş və qonşu mədəniyyətlərin təsiri altındakı zövqün dəyişməsinə əks etdirmişdir.

Ustad rəsm seçilməsində, yalnız həmin ərazidə qəbul edilmiş standartlar dəsti ilə deyil, həm də sınaqdan keçirilmiş ümumi formalardan istifadə edir. Qafqaz xalçalarının ən böyük mütəxəssisi, L.Kərimov, Bakı qrupuna aid olan xalçaların ən çox yayılmış elementi şamdan (şamdan) və yağ (yağdan) olduğunu aşkar etdi. Bundan əlavə, böyük bir vergülü və ya göz yaşı formasındakı ornamentləri ümumi asimmetrik gəlin əslində alov (buta) olduğunu düşünür. Butanın həndəsi tərzində neft lampası formasını alır. Şərqi mifoloji sistemlərində atəş mühüm yer tutur. Zərdüştlükdə od müqəddəs elementdir, ilahi ədalətin təcəssümüdür.

Çox tez-tez gəlin bəy üçün hazırladığı xalçanın motivləri üzüm və ya əncir yarpaqları olurdu. Çünki, bu xoşbəxtlik və rifah arzularını nəzərdə tuturdu.

Mərkəzi sahədə qarşılaşmaların sayı da öz mənsubiyyətinə malikdir. Bəzən onların düzəldilməsi - bir üçbucaq və ya beşbucaq şəklində - xalçanın bir ibadət xalçası kimi istifadə edildiyini göstərir və belə bir şəkildə yayılır ki, mərkəzi sahədə bəzəmənin "tipi" (ümumiyyətlə, ilk sıradakı tək-tək rabitə) qibləni (Məkkəyə yönləndirmə) göstərir.

Bəzən təsvirlər arasında xalça toxuculuqda daim dövrünün - günəşin qədim Aryan simvolunu əvəz edən bir svastika tapa bilərsiniz. Uzaq Şərqdə dörd külək xaça şahidlik edir. Bu ikisini uzadarsaq, göylərin və yerin birliyini simvollaşdıran Svastika (bir-yuxarı, aşağı-yuxarı) qədim türk simvolunu alır. Müsəlman ölkələrində tez-tez rast gəlinən beş bəndli ulduz (Mərakeş və ya Səudiyyə Ərəbistanında bu milli simvoldur) hamsat al-arcanı - "İslamın beş pilləsi" ni simvollaşdırır. Şərqdəki dekorativ və tətbiqi məhsulların bəzilərində bu simvolların hamısı (bir çoxları kimi) hələ də görünə bilər. Bənzər bir problem rəngdən əvvəl

ortaya çıxır. Məsələn, Türkiyədəki qırmızı rəng xoşbəxtliyin rəngidir. Ən qədim dövrlərdən ən məşhur olan şərqdən olan xalçalar və toxuculuqlarda qırmızı rəng istifadə olunur. Qədim dövrlərdə Türk ustaları (iranlılardan fərqli olaraq) yaşıl rəngdən qaçmağa çalışırdılar. Bunun səbəbi, peyğəmbərin bayrağının yaşıl rəngdə olması idi və sünni türklər insanların bu rəngi yerdə, ayaq altında olan xalça üzərində əzilməsinə icazə vermirdilər. Təbii ki, müsəlman ölkələrində xalçalar dini dünyagörüşü ilə bağlı bir çox simvol daşıyır. Ancaq inandığı kimi, islam canlı varlıqların təsvirinə qadağa qoyurdu.

Buna baxmayaraq, qədim fars ədəbiyyatının ənənələri, festivallar, ovçuluq, investisiya sahələri (padşahlıqda nikahlar) və bununla birlikdə İranın müxtəlif pre-İslam mədəniyyətinin xarakterləri bir şəkildə dəyişmişdir.

Misirdə xalçalar yalnız mərhum Məmluklar tərəfindən (XV əsr) hazırlanmışdır. Bir qayda olaraq, xalçada həndəsi naxış istifadə edilmiş və mərkəzi sahə bitki motifləri ilə doldurulmuşdur. Rəng sxemində üç tona üstünlük verilir: albalı, firuzə və zümrüd yaşılı. Sonrakı nümunələrdə sarı, qara və ağ rənglərə də rast gəlinir. Məmlük dövründə ən məşhur xalça Habsburqların ailəsinə məxsus idi və indi Vyana Tətbiqi İncəsənət Muzeyində saxlanılır.

XV əsr Ərəb İspanyasında Mudeçar tərzində hazırlanmış bir neçə xalça, günümüzə qədər gəlib çatmışdır. Bu üslub Moorish və Qotik (və daha sonra Renessans) elementlərinin birləşməsidir. Qorunan xalçalar mavi bir sahəyə sahibdir, onda İspan ailələrinin silahları təsvir olunur. Bəzən sahə şahmat fiqurları və ya medalyonlarla toxunur. Sərhəddə səkkizbucaqlı ornamentlərlə bəzədilmiş, bəzən Kufi üslubunda xəttat olanların nümunələrinə görə hazırlanmış sözlər yer alırdı.

Bütün dünyada, fars xalçasının prioriteti tanınır. Toxucular əsasən fars terminologiyasından istifadə edirlər və tez-tez İranlı ustaların ssenarisindən alınmış simvolizmdən istifadə edirlər. Bundan başqa, müxtəlif ölkələrdə xalça istehsalında Şərq ornamentləri də istifadə olunur.

İranda hazırlanan “lüks” xalçaların (və ya “antikaların”) ən qabaqcılları 1450-ci ilə qədər, Monqol hökmdarları İlhanov (1256-1353) və Teymurilər (1404-1415) dövrünə aiddir. Həmin dövrdə Yezd və Kermanın xalçaçılıq üzrə ixtisaslaşmış

xalçaçılara sahib idi. Onlar qonşu ölkələrin səfirlərinə və hökmdarlarına xalça hədiyyə edirdilər. Bunların içində ən məşhur olanı “medalyon xalçaları”dır, bu da mərkəzdə yerləşən medalyon tərəfindən verilir. Xalçalar içərisində ov səhnələrinin təsviri olan xalçalar ən çox qorunub saxlanılanıdır, burada əjdaha, fantastik quşlar, şirlər, ceyranlar toxunur. Heyvanların döyüşləri ümumiyyətlə göydə buludların təsviri ilə bir mənzərə fonunda müşayiət olunur.

XV əsrdən sonralar Şərqi xalçasının tarixində "qızıl vaxt" sayılır. Bu dövrdə texnika yaxşılaşdırılır, bəzən xarakterik prinsipləri, hətta xalçanın hazırlandığı şəhər və ya atelyeni dəqiq müəyyən edə bilirik. Səfəvilər sülaləsi dövründə imperiya istehsalçıları böyük döşəmə xalçaları istehsal etdilər. Qərribə ölçülərə baxmayaraq (60 kvadratmetrə qədər) xalçaların keyfiyyəti yüksək qalmağa davam etdi. Belə bir xalçanın bir diametrində 7400 düyün idi.

Mütəxəssislər tez-tez arxitekturanın arsenalından ifadəli vasitələrdən istifadə edərək, mifik cənnət bağlarının düzəldilməsini xarakterizə edirlər. Xalça cənnət çayları ilə dörd hissəyə bölünür, mərkəzdə Səfəvilər dövründəki fars məscidlərində ritual çimmək üçün hövzələri xatırladan bir forma ilə təsvir olunur. Bu dövrün xalçaları klassik medalyon sistemini saxlayır, lakin əsas bəzək elementi bitkilərdir, belə ki, bu xalçaların adı “çiçək” adlanır. Təbriz qrupunun xalçalarında bitki motifləri geniş yayılmışdır. Dekorasiyası üçün isə bu xalçalarda dırmaşan bitki motivlərindən istifadə edilirdi. Bu zamanın xalçaları arasında İsfahan atelyesində hazırlanan xalçalar fərqlənir. Onlar tez-tez qızıl və gümüş ipləri istifadə edirdilər. Onlar xarici səfirliklərə hədiyyə üçün nəzərdə tutulmuşdular. XVIII əsrdə Kerman şəhərində inkişaf etdirilən "vaza" xalçaları var idi.

Azərbaycan, İran, Xəzər bölgələri xüsusilə ipəkləri ilə məşhur idi. Marko Poloya görə, Cenevrə tacirləri buraya sırf ipək üçün gəlirdilər. Lakin ipəkçiliyin vətəni isə Mərv sayılırdı. 1514-cü ildə İranın Təbriz şəhərini ələ keçirdikdən sonra Osmanlı qoşunları xalça toxucularını və dulusçuları esir götürdülər. Qənimətlər arasında fars sənətkarları tərəfindən hazırlanan gözəl xalçalar da var idi. Türklər özləri də ilk başlarda köçəri həyat yaşadıkları üçün fars xalçaçılarının məhsullarının keyfiyyətini tez bir şəkildə qiymətləndirdilər və sonradan bu sənətkarlıq Kiçik

Asiyada yayıldı. Türk xalçaları qonşu mədəniyyətlərin təsirini qoruyan ciddi bəzəklər ilə xarakterizə olunur.

XVIII əsrdə Türkiyədə “Lalə dövrü” yaşanırdı. Sultan 3-cü Əhməd (1703-1730) əsərlərində Asiya çöllərinin bu çılpaq çiçəyi xalça dekorasiyasında əhəmiyyətli bir motiv halına gəlmişdir. Əbdül-Həmid (1774-1789) ilə İstanbulun saray binaları xalça ilə örtülmüşdür, burada barok üslubunda fransız xalçalar yer alırdı.

İpək toxuma sənəti Çindən İrana, ordanda Suriyaya qədər İslamdan əvvəlki zamana kimi uzanır. Parçalar, Müsəlman Şərqində böyük önəm daşıyır. Abbasilər dövründə ərəblər gecə boyunca kəskin isti hava dəyişikliyi olan çöllərin quru və isti iqlimindən qorunmaq üçün çoxqatlı geyimlər geyinirdilər. Bu onları həm günəşin qızmar istisindən, həm də gecələr çöl həşəratlarından qoruyurdu.

Müsəlmanlar üçün ipək paltar geymək qadağası ilə bağlı olaraq, çöl tərəfi ipəkdən olan Şamda unikal bir parçalar toxunmuşdur. Şam parça istehsalında əsas yerlərdən birini tutduğu üçün burada istehsal olunan parçalar hər yana yayılmışdı. Toxucular ayrıca tənəki kisələri, süfrələr, çantalar, ayaqqabılar, ipək pərdələr, şapkalar, şərflər və döşəmələr üçün ənənəvi yastıqları da hazırlayırdılar. Fatimilər dövründə (909-1171) Qahirədə dekorativ parçalar istehsal edən müəssisələr fəaliyyət göstərirdi. Bu cür müəssisələr “tiraz” adlanırdı (həm Ərəb dilində, həm də Fars dilində bu söz “bəzəkli”, “naxışlı parça” deməkdir). Toxuculuq müəssisələri, təkcə Qahirədə deyil Damiyut, İsgəndəriyyə, Tennis və Tunda da var idi. Toxumalarda ipək və ya yun ilə naxış vurmaq üçün qoblen texnikasından istifadə edən Koptların ənənələri özünü biruzə verir. Tədricən həndəsi xarakter bu formada görünürdü: ulduzlar, çoxbucaqlılar və stilizə edilmiş quş fiqurları. Koptik üslubunda çox rəngli yun taxtası, qızıl və rəngli ipəklərlə toxunmuş toxuculuq məmulatları da hazırlayırdılar.

Ərəb İspaniyasında (Əndəlüs) yüksək səviyyədə toxuculuq olduğunu göstərən bir çox parça nümunəsi indiyə kimi qorunub saxlanılmışdır. Ərəblərin Əndəlüsdə bir barama qurdu yetişdirmə də daxil olmaqla bir çox faydalı bacarıqlar gətirdikləri bilinməkdədir. Parisdəki Cluny (Muse'e Cluny) muzeyində ölümsüzlüyün simvolu

və üfqi zolaqlardan və antaqonist bir bəzək əşyası olan, XII əsrdən qalma bir parça vardır. Simetrik şəkildə arxa tərəfdən yuxarı qalxan və üst-üstə bağlanmış quyruqları qədim şərq parçalarının xarakteristikası olan bir növ dairəni təşkil edir. Quşların fiqurları stilizə edilmiş "həyat ağacı"nın hər tərəfində bir yazı ilə bəzədilmiş ayağın üstündə durur. Ekspertlərin fikrincə, bu motiv Sasanilər sülaləsinin Fars ənənələrindən gəlir. Bir sırada sarı, digərində qırmızı, dik duran sinəsi və qürurla arxaya atılan boyunları olan tovuzquşu gövdələri, parlaq rəngli ləçəkləri ilə qara ipək fonda durur. Naxışda, ceyranın, quşların və hətta köpəklərin kiçik fiqurları təsvir edilmişdir. Beləliklə, Ərəb İspaniyasında yaranan bu dövrün toxumaları Sasani, Bizans və xüsusilə də Koptik ənənələrinin əsl birləşməsidir.

Bununla yanaşı Azərbaycan milli geyimlərində də bədi tikmələr olduqca zəngindir. Qızılı, sarı, yaşıl və başqa rənglərlə işlənmiş geyimlər öz unikalığı ilə görənləri özünə cəlb edir. (Şəkil 4)

2.3. Şüşə sənəti və bədii oyma

Şüşə sənəti sənətin bir növüdür və adından da bəlli olduğu kimi çox “incə” sənətdir. Beləki günümüzdə də aktiv istifadə edilən bir məmulatdır. Şüşənin tərkibində olan əsas xammallar bunlardır: kvarts qumu, sulfat, təbaşir, əhəng daşı, dolomit və qurğuşundan ibarətdir. İndisə şüşənin yaranması və inkişafı ilə tanış olaq.

Şərqdə ölkələrində şüşə qədim dövrlərdən bəri tanınmışdır. Qədim Assur ərazisindəki qazıntılar zamanı İngilis arxeoloqları şüşə əşyalar və onlarla birlikdə şüşə istehsalı üçün lazım olan məmulatların reseptlərini də (siyahısını) tapmışdılar. Şüşə məhsulları qədim Misirdə, Finikiya və qonşu ölkələrdə artıq bəlli idi və bu istiqamətdə sənət əsərləri də hazırlamağa başlamışdılar. Bu zamanda meydana gələn şüşə hazırlama texnikalarının bir çoxu sonrakı nəsillər tərəfindən qəbul edilmiş və dahada inkişaf etdirilmiş, bəziləridə elə orta əsrlərdə qalmışdır. Sidonda (indi Livan şəhərində Sayda şəhərində) köhnə və müasir dövrün başlanğıcında ortaya çıxan şüşə üfləmə texnikası, VIII və IX əsrlərdə ən çox şüşə istehsalının ən əhəmiyyətli mərkəzi olan müxtəlif qəliblərin, ilk şəffaf incə divarlı şüşələrin istehsalına imkan yaratdı.

Şüşə üçün qəliblər ağacdan və ya gildən hazırlanmışdır. Bir qayda olaraq, şüşə istehsalının əsasları üç əsas metoddan ibarətdir: qəlibləmə (şüşə kütləvi qəlibə tökülmüş olduqda), üfləmə və daşlama (şüşə kütlədən, çox hissələr çıxarılır və səth kristal simulyasiya etməyə imkan verən aşındırıcı çarxlar daşıyaraq işlənir).

Müsəlman Xilafət sənətkarlarının ortaya çıxması nəticəsində, mineral boyalar və qızıl boyalarla şüşə boyama başlayır.

Suriyanın şimal-şərqindəki Rakka şəhərində şüşə və keramika istehsalı mərkəzi və polixrom avizələr mərkəzi yerləşirdi. Dəməşq Muzeyi Rakka'da istehsal edilən bir neçə gəmini sərgiləyir. Əsasən, bu, dəstəksiz gəmi, demək olar ki, silindrik formada, hündəsi və çiçək bəzəyi ilə bəzədilmişdir. Lakin, 1259-1260-cı illərdə monqolların işğalından sonra, emal edilmiş şüşə istehsalı Şam və Hələbə köçdü.

İranda Sasanilər sülaləsi dövründə (IX-X əsr) Suriya şüşə emalında əsas şəhərlərdən biri idi. X əsrdə ustalar, daş kəsici kimi, məhsulun xarici səthinin bir hissəsinin çıxarılması üsulunu istifadə etməyə başladılar. Həkk olunmuş dekorasiya xətti həndəsi nümunələrdə istifadə edilmişdir. Bənzər bir üsul İran, İraq və Misirdə məşhur idi. XII və XV əsrlər arası Suriyalı sənətkarlar rəngli rəsmlər, bəzək əşyaları, şərab və su şüşələri və qızıl xətt arabeskləri ilə bəzədilmiş çox sayda lampa istehsal edirdilər. Boya emalı ilə Suriya şüşəsi Avropada lüks bir məhsul halına gəlmişdi. Demək olar ki, bütün Şərq boyalı şüşələrini Avropalılar "Dəməşq" adlandırırdılar, baxmayaraq ki, bu kateqoriyaya həm İraq, həm də İrandakı əşyalar daxildir. Məhsullar 13 formadan ibarət idi və çox incə idi. Onlar lent kimi epigrafiq dekorasiya, müştərinin rəmzləri olan medalyonlar və hətta kişilərin ətriyyatları ilə bəzədilmişdir.

Ən qədim dövrdən bəri Suriyadakı ən çox yayılmış şüşə tipi, "süd" adlanırdı. Artıq daha az miqdarda bu qarışığı istifadə edərək, oval şüşə əldə edilir. Zərif Suriya südlü şüşə qabların nümunələri Ermitaj və digər böyük muzeylərin kolleksiyalarında təqdim olunur. XIII və XV əsrlərdən etibarən Ermitaj kolleksiyasında olan altı ərəb lampaları bu sənət formasının yüksək səviyyədə inkişafını nümayiş etdirir.

Abbasilər dövründə (749-1258), İraq atelyesində mavi telli dişləri olan şüşə bardaqlar, kənarları zəngin formalı ornamentlərlə bəzədilmiş kasalar hazırlanırdı. İraqın Kufə şəhərinin şüşə ustaları, Əməvi hökmranlığı dövründə ilk dəfə mavi və mavi-yaşıl rəngli şüşə istehsal etdi. Bu zamanın şüşə məhsulları fərqlidir: qablar, bir şüşə spiralın olduğu boğazlar boyunca butulkaya bənzəyir. Şüşənin böyük bir hissəsində bir şəkil çəkilmişdi - bəzən bir ovçuluq təsviri, bəzə də oyun təsviri bütün şüşəni əhatə edirdi.

Boğazı genişləndirən vazalar ümumiyyətlə bir neçə bəzək elementinə malikdir. Bəzən lent şəklində rəngli emal ilə bəzənir, bəzən də epigrafiyadan istifadə edilirdi (Şəkil 7).

Sürəhilər üçün böyük şüşələr, eləcə də lampalar hazırlanmışdır. Misirin, Suriyanın, İraqın qədim məscidləri hədiyyə lampalarının böyük bir kolleksiyasına malikdirlər. Belə hədiyyələr XIII-XIV əsrlərdə dəbdə idi. Rəngli şüşədən

hazırlanmış bu lampaların dekorasyasında, yazı və rəsm ilə yanaşı, bitki motifləri - çox yarpaqlı döş nişanları, yarpaqların, antenaların və qönçələrin bir nümunələri yer alırdı (Şəkil 8).

Fatimilər (909-1171) dövründə təbii qaya kristalının işlənməsi üstünlük təşkil edirdi. XI əsrin alimi Biruni xam kristalının Bəsrəyə (İraqa) idxal olunduğunu yazdı. Misirdə qaya kristalından şəffaflıq əldə edildiyini fars səyyahı Nasir-Xosrov (XI əsr) yazmışdır. Çox tez-tez belə məhsullarda qızılgül motivləri gümüş ilə bəzədilirdi. Kristaldan alınan məhsullarla Kufi üslubunda, heyvan döyüşlərinin səhnələri canlandırılırdı. Kristaldan biz yalnız dekorativ qablar deyil, həm də tibbi dərmanlar, sürəhi qabları və şahmat üçün heykəlciklər düzəldilirdi.

Misir tarixçisi Makrizi (1364-1442), Fatimilər sülaləsinin xəlifələrinə aid (909-1171) iki minə yaxın qiymətli kristal qabların olduğunu qeyd etmişdir. Orta əsrlərdəki Avropada Misirli qranulatorların (kristal qablar hazırlayan ustalar) məhsulları çox yüksək qiymətləndirilirdi. 1069-cu ildə bu xəzinə talan edilmişdir. Onun əşyalarının bir çoxu Avropaya göndərilmiş və Avropa katedrali və xüsusi evlərində saxlanılmışdır.

İncəsənət tarixçiləri adətən Londondakı Viktoriya və Albert muzeyində sərgilənən iki böyük sürəhini digər sənət əsərlərindən ayırırlar. Onlardan birinə böyük yırtıcı quşlar, dırmaşma sürgünləri və yarım palmetlər arasında relyefli gravür təsvir edilmişdir. Formalarının və dekorlarının ümumi təbiətinə görə, Misirin bədii şüşəsi Suriyaya çox yaxın olan böyük yazı formasıdır.

Məmlüklər (1250-1390) dövründə şüşə obyektlər çiçəkli bəzəklər üslubunda yazı ilə bəzədilmişdir. Misir şüşə ustaları isti şüşənin bir neçə yerdən saxlanması üçün "prischepov" üsulundan istifadə edirdilər. Misir və Suriyada "ətir" üçün xüsusi qablar var idi. Dar ağızlı qablarda maye damcı-damcı süzülərək, dəyərli ətirin israf edilməsinin qarşısını alırdı. Xüsusilə tünd rəngli qeyri-şəffaf şüşə qablar istehsal edilirdi. Əslində, bu cür məhsulların istehsal üsulu qədim təriflərə görə istehsalın təkrarlanması idi. Belə qabların hazırlandığı texnika, obyektin ətrafındakı qeyri-şəffaf şüşə iplərdən ibarətdir və isti bir obyekt şüşə üfləmə borusuna qoşulduqda,

mərmər üzərində fırlanmaqdadır. Şüşənin səthi boyunca bir darağı xatırladan bir vasitə, əyilmiş şüşə filamentlərinin strukturunu pozan xətlərdən ibarət idi.

Əyyubi dövrünün Suriya məhsullarında (1186-1462), qabların bəzənən ən çox işləndiyi mövzu medalyonlarda olan insanların fiqurlarıdır. Məmlük dövründə (1250-1517) bu təsvirlər yazı və bitki nümunələri ilə əvəz edilmişdir. Sonra gəmilər qızıl və emaye ilə bəzədildi. Emaye silisium, soda, boraks, kalium hidroksid və rəng verici metal oksidin əridilməsiylə yaradılan, bəzi maddələri qorumaq və ya parlaqlıq qazandırmaq üçün istifadə edilən, şəffaf və ya donuq şüşə bənzəri bir boyadır. Bütün bu maddələr qarışdırılıb əridilir. Örtüləcək olan metal emaye suyuna batırılıb çıxarılır. Daha sonra təxminən 900 dərəcədə sobada bişirilir.

Emaye vitröz bir yapışdırıcıdır, rəngləri vitröz material ilə qarışdırılmış metal boyalarla əldə edilir. Çox vaxt qablar amfora kimi mürəkkəb saplarla təchiz edilmişdir. Ancaq artıq 14-cü əsrin ikinci yarısında yağlama və emal olan şüşə məhsullarının istehsalı azalmağa başlayır. (Şəkil 8)

Sonrakı dövrlərdə şüşə sənətinin bir növü olan şəbəkə meydana gəlmişdir. Təsadüfi deyildir ki, bu şüşə növünün ən qədim nümunələri 250 il öncəyə gedib çıxır. Şəbəkə həndəsi formada kəsilmiş müxtəlif rəngli şüşələrin taxta vasitəsilə birləşib cürbəcür kompozisiyalar yaratmasıdır. Əsasən sarayların, məscidlərin arxitekturasında geniş istifadə olunur. Ölkəmizin tarixi o qədər möhtəşəm sənət əsərlərilə zəngindir ki, onalrın dünyada oxşarına belə rast gəlmək mümkün deyil. Bunlardan biri də Şəki şəhərində yerləşən “Şəki Xan Sarayı”dır. Şəbəkənin “Gollum”, “Şəms”, “Güləbi”, “Cəfəri”, “Səkkiz”, “On alrı” və “Bendi-rumi” kimi növləri mövcuddur.

Bədii oyma sənətin ən qədim və geniş yayılmış növlərindən biridir. Əsasən ağac, daş, sümük və başqa materiallar üzərində işlənir. Tarixən ölkəmizdə yonma, cizma, oyma üsulu ilə sənət əsərlərinin yaradılması ənənəsi mövcud olmuşdur. Hələ qədim vaxtlarda əcdadlarımız daş-qaya üzərində oyub-cızdıqlarıfiqurlar, rəsmlər buna əyani sübutdur. Bədii oyma sənətinin ilkin nümunələri kimi Naxçıvan Muxtar Respublikasının qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Gəmiqayada daş

üzərində oymalar qəbul edilir. Hal-hazırda da Naxçıvan diyarında bu sənət növü yaşadılır, inkişaf etdirilir.

Bədii oyma əsərləri müxtəlif üsullarla ərsəyə gəlir. İntarsiya, oyma, şəbəkə və xatəmkarlıq bunlara aiddir. İntarsiya nazik ağac lövhəciklərindən, yonqarlarından hazırlanmış mozaikadır. O, fərqli növ və müxtəlif ölçülü ağacların bir-birinə keçirilməsi və yapışdırılması ilə quraşdırılır. Bu texnika ilə masalar, divarlar, döşəmələr və digər mebellər bəzədilir. Bu sənət hələ Misirdə orta əsrlərdə yaranıb. İntarsiya texnikası Əndəlus və Siciliya vasitəsilə Avropaya gəlib çətana kimi artıq İslam dininin yayıldığı Şimali Afrikada xeyli inkişaf etdirilmişdi. Sonralar bu sənət Almaniyada, İngiltərədə, Hollandiyada, Yunanıstanda, İtaliyada geniş yayılmağa başladı.

Şərq ölkələrində uzun təsvirinə dini baxımdan icazə verilmədiyini üçün bu səbəbdən də digər sənət növləri daha çox inkişaf etmişdir. Bədii oyma nümunələrinə biz daha çox rast gəlirik. Hal hazırda mebel səxlərində bədii oyma texnikasından da istifadə edirlər.

Bədii oymanın başqa bir növü də fildişi oymadır. Tarix öncəsi dövrlərdə yaşamış olan ilk insanlar öldürdükləri fil və mamont dişlərindən bəzi əşyalar düzəltməyi öyrənmişdilər. Qədim Misirdə b.e.ə 3000 illərində fildişi oyma sənəti xeyli irəliləmişdi. Sudandan gələn fildişilərini, Nil çayında ovlanan kərgədanların boynuzlarını oymaq üçün istifadə edirdilər. Misirlilər, fildişi əşyaları əsasən qırmızı, tünd qəhvəyi, qara və yaşıl rənglərlə boyayırdılar. Amma bu iş üçün istifadə etdikləri boyanın tərkibi bilinmir. Finikiyalılar fildişi oymaçılığı ilə çox maraqlanırdılar. Fildişi əşyalara qızıl, şüşə, taxta kimi maddələr də qarışdırırdılar. Qədim Yunanlar da Finikiyalılardan öyrənərək, fildişi düzəlttikləri heykəllərə qızıl qoymağa başladılar. Roma və Bizans da fildişi oyma sənətinə böyük maraq göstərirdilər. Bizans saraylarında fildişi heykəllərə, müxtəlif bəzək əşyalarına çox rast gəlinmişdir.

Yaxın Şərq və Şimali Afrikadakı İslam ölkələrində fildişi oyma sənəti çox irəliləmişdi. İslam ölkələrində saraylarda, məscidlərdə fildişi oyma qapılara, müxtəlif fildişi əsərlərə çox rast gəlinir. Bu arada Harun ə-Rəşidin Şarlımana

hədiyyə olaraq göndərdiyi fildişi şahmat dəsti gözəlliyi ilə bütün dünyaya ün salmışdır. İslam ölkələrində fil oyma sənəti üstün bir sənət halını almışdı. Bu gün də o dövrlərdən qalma əsərlər dünyanın böyük muzeylərini bəzəyir.

Fildişi, Türklərdə də çox rəğbət görmüşdür. Lakin Bizans və İslam fildişi oymalarının əksinə, Türk fildişi oyma əsərlərində sadəlik gözə çarpır. Məscidləridə, muzeylərdə qədim dövrlərdən qalma bir çox gözəl və sadə fildişi əsərlərə rast gəlinir.

Fildişi sənəti, sonralar yavaş-yavaş gözdən düşməyə başladı və qədim ustaların yerlərinə yeniləri gəlməyincə bu sənət gerilədi.

Daş üzərində oymanın tarixi isə dahada qədimlərə gedib çatır. Çunki daş insanlardan da əvvəl olub. Daş üzərində oyma insanlar hələ ünsiyyət yaratmaları bir dövrdə meydana gəlib. Buna misal olaraq Gəmiqaya və Qobustanı göstərmək olar. Burada gecə vaxtı qayaüstü rəsmlərə tamaşa edərkən yaranan atmosferi təsəvvür etmək mümkün deyil. Sanki sehirli bir aləmə düşürsən.

Daşşələmə sənəti həmdə həkəltərəşlıqla baęlıdır. Beləki, heykəllər üzərində də yonma, cızma, oyma əməliyyatları gedir.

İstər şüşə emalında istərsədə bədii oyma sənətində ən yüksək yeri xətt sənəti tutur.

BÖLMƏ III. ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNDƏ DEKORATİV-TƏTBİQİ SƏNƏTİN ANALİZİ

3.1. Şərq memarlığında dekorativ tətbiqi sənət motivləri

İslam sonrası Türk sənətlərində əhəmiyyətli rol boynuna götürən Böyük Səlcuqlu Dövrü, həm memarlıq xüsusiyyətləri həm də koratif bəzəmə detalları ilə gizli bir xəzinə kimidir. İslam cəmiyyətlərinin sənətini əhəmiyyətli ölçüdə təsir etmiş, heyranlıq oyandırmış və onlara istiqamət vermiş olan Səlcuqlu sənətində minarələr, məscid və mədrəsələrin imtina arxitektura ünsürlərindəndir. Həndəsi bezemələr, bitki mənşəli motivlər və yazı nəsilləri ilə bəzənən Səlcuqlu kərpic minarələri, sanki hər coğrafiyada fərqli texniki xüsusiyyətlərə sahib bir arxitektura şah əsərdir.

Türk arxitekturasının tarixində Böyük Səlcuqlu dövrü əhəmiyyətli əsərlərin ortaya çıxdığı bir səhnədir. Hərbi, siyasi, iqtisadi, mədəni, mədəni, mədəni, Bu dərəcə çətin bir coğrafiyanın və strateji şərtlərin mövcud olması Selçukluyu qorxutmamış əksinə reallaşdırdığı müvəffəqiyyətlərlə həqiqətən yüksək səviyyədə bir dövlət olmaq xüsusiyyətini qazanmışdır. Buna görə Səlcuqlu, keyfiyyətli həyat keçirdiyi nadir dünya dövlətlərindən biri idi. Hal-hazırda istifadə olunan bir çox mədəni irs, tarixi əsərlər və sosial inkişaf bu dəfə qoyulmuşdur. Dövlət idarəsi, saray təşkilatı, sosial strukturun formalaşması, urbanizasiya, xalifətin qorunması, İslam dünyasına xidmət, bütün coğrafiyanın birliyini təmin edən böyük Səlcuqlu ənənəsi ilə həyata keçirilmişdir. Səlcuqlu mədəniyyəti və sənəti üzərinə bir çox araşdırma və nəşr edilmişsə də daha bir çoxunun vasvasılıqla edilməsi lazımdır.

İslamdan sonrakı Asiya-Türk sənətinin iki mühüm dövrünü təşkil edən Qaraxanlı və Qaznevilər sənətlərindən sonra Səlcuqlar Xorasanda güclü bir bədii mühit yaradılar və möhtəşəm əsərlər nümayiş etdirdilər. Taşlar, yer, yer, düşüncə və incarnasiya ilə öz mədəni dəyərlərinə malik olan Səlcuqlu Sənəti, Türk tarixinə qədər insan tarixinə qürur qaynağıdır.

Bir tərəfdən Uyğurların, digər tərəfdən Müsəlmanların elmi və bədii fəaliyyətlərinin ortasında yer alan və XI əsrin başlanğıcında İran bölgəsinə gəlmiş

Böyük Səlcuqlular bölgəni monumental strukturlarla təchiz etmişdirlər. Bu gün İranın ağızdolusu danışdığı memarlıq əsərlərinin demək olar ki, hamısı regionda uzun müddət hakimiyyətə gələn türklər tərəfindən salınmışdır

İncə minarələr, əzəmətli günbəzlər, heyranedici kəmərlərlə min illik zamandan gələn bir dinamizm və əzəmətin ruhu, Böyük Səlcuqlu sənət əsərlərində və arxitekturasında öz əksini tapmışdır. Monumental divarların çevirdiyi ribatlar, karvansaralar, əzəmətli tac qapılı cəbhələri, görkəmli, eyvanları zərif şlyapalı bəzəmələri ilə mədrəsələr; göz qamaşdıran cümə məscidləri, ləl-cəvahirat daşı kimi,, hündəsi quruluşu ilə, Birlik və mənəviyyat hissi ilə hakim olan türbə və gümbəzlər, Böyük Səlcuqluların nadir mədəni irsidir (Şəkil 10).

Böyük Səlcuqlular, Çin sənhədlərindən Aralıq dənizinə, Oğuz çöllərindən Hindistanın ortalarına və Misir'ə qədər uzanan geniş coğrafiya üzərində var olan şəhərləri təmir edərkən, digər tərəfdən də yeni şəhərlər qurdular. Mərv, Rey, İsfahan, Həmədan, Bağdad və Nişapur kimi ölkənin bir çox yerində inkişaf etdirdikləri yeni təşkilatların funksiyasına uyğun olaraq möhtəşəm yeni strukturlar inşa etdilər. Bu əsərlərin qapıları, pəncərələri, günbəzləri birbirindən gözəl çini, gips, daş və ağac oymaları, qabartmalı yazılar və naxışlarla bəzədilmişdir. Batinilərin, Monqolların və zamanın təsirlərinə rəğmən günümüzdə qədər gəlib çatan bu əsərlər indinin özündə də araşdırmaçılar tərəfindən heyranlıqla öyrənilməkdədir.

Hər bölgənin özünə xas bəzək və tikinti materialı vardı. Türkiстан, Xorasan, İran kimi daşın çox çətin olduğu coğrafiyalarda əsas material bişmiş kərpic idi. Böyük Səlcuqlu arxitekturasında əhəmiyyətli bir tikinti materialı olan kərpiclə, tikililəri təməldən tavana qədər inşa edərkən, gips-stuko materialı müxtəlif dekorasiyalarda istifadə edilən elementlərdən biri idi. Zaman-zaman daxili və xarici bəzəklərdə mozaika tərzli çinilər də istifadə edilmişdir. İslamın İrana yayılmasından sonar İran memarlığında kərpic əsas tikinti materialı olmuşdur. Sasani dövründə, Takı-i Kisra və Qəsr-i Şirin kimi kərpicdən binalar tikilmişdir, lakin tikintinin əksəriyyəti daşdan olmuşdur. Kərpic həm tikinti elementi, həm də bəzək elementi kimi istifadə edilmişdir. Bu material həm hündəsi, həm də bitki örtüyünün üzvi

xəttlər və forma şəkillərini təmin edir, həmçinin kərpiclə dəstəklənən kufi yazı sahələrinin daha uğurlu görünməsinə imkan verir.

İslam dünyasının tam monumental arxitekturası olan İran Böyük Səlcuqlu memarlığının ilk yüksəliş dövründə iki amilin köməyi olmuşdur: Birincisi, Qərbi Asiyanın qüdrətli arxitekturasının davam etdirilməsi; ikincisi tikinti materialları kimi kərpicdən istifadə olunmasıdır. İran və Mezopotamiya memarları kərpic texnikasını çox yaxşılaşdırmışlar. İran memarlığının inkişafının əhəmiyyətli bir hissəsi bu kərpicin mükəmməlliyinə borcludur. Nə taxta material, nə də çox bahalı olan daşlı binaların bəxş etmədiyi zəngin təsiri asanlıqla istənilən formaya salına bilən kərpiclə əldə edilirdi.

Minarələr, İslam sənətində məscidlərin vazkeçilməz memarlıq elementləridir. Namaz vaxtlarının möminlərə ən təsirli bir şəkildə təbliğinə məqsədiylə özünə yer tapan və zamanla estetik və memarlıq bucaqlardan da inkişaf edərək hər coğrafiyada fərqli texniki xüsusiyyətlərə sahib olan minarələr İslam mədəniyyətinin təməl dəyərlərindəndir. Daş və kərpic minarələrin əsas materialları kimi istifadə olunmuşdur.

Memarlıq strukturlarının səthlərində bəzək üçün istifadə olunan kərpiclər adətən kvadrat və ya düzbucaqlı formasında istehsal olunurdu. Bunların yan-yana dar səthlərinin göstərilərək düzülməsi, dekorativ bəzək motivlərini ortaya çıxarır.

Osmanlı dövründən günümüze qədər qalan məscidlər və minarələrdə də dekorativ ornamentlər görə bilərik.

Dünyada məşhur olan Memar Əcəminin ərsəyə gətirdiyi “Möminə Xatun Türbəsi” isə maddi-mənəvi irsimizdir. (Şəkil 11)

3.3. Şərq ölkələrinin sənətini fərqləndirən başlıca cəhətlər

Şərq ölkələrinin sənəti demək olar ki, İslam dininin yayılmasından sonra daha da sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. İslam mədəniyyətlərə və sənətə yeni baxış açısı gətirmişdir. İslamla birlikdə yeni sənətlər də meydana gəlmişdir. Bu da öz növbəsində Şərq və Qərb sənətində bir sıra dəyişikliklərin olacağına bir işarə idi.

Şərq və Qərbdən olan bədii yaradıcılıq nümunələrini müqayisə edərkən İslam mədəniyyəti ilə İtalyan Rönesans sənəti arasında müxtəlif müqayisəli imkanlar mövcuddur. Hər nə qədər bu iki mədəniyyət məqsədi dünyanın heyrətini və dünyanın təbiətdəki və insandakı ilahi təzahüratını göstərmək olsada, əsas fərq bədii gözəlliyin ortaya çıxarılmasından və ifadəsindən yaranır. Bədii idealların Şərqdən Qərbə ya da Qərbdən Şərqə, xüsusilə İslam sənətindən İtalyan intibah sənətinə və ya İtalyan intibah sənətindən İslam sənətinə universal və qlobal keçişinin iki səviyyəsi vardır: mənəvi və maddi. İslam və sənəti rönesans sənəti arasındakı mənəvi bənzərliklər dini memarlıqda ortaya çıxmışdır. Hər iki üslubda da gözəl ibadətgahların tikintisi Allahı tərifləyir. Fərqlər isə obrazların görünüşü idi. İslam mədəniyyətində qadağan edilmiş olsa da, Renesansda bu adi hal idi. Hər iki üslubda, dini tikililərdə olan qübbəli quruluşlar, bəşəriyyətin Allahla təmasda olmağı üçün ilahi dünya olan səmavi dünyanın qübbəsini yaratmaq məqsədilə hazırlanmışdı. İslam sənəti öz mədəniyyətini, “dramatik və qeyri-şəxsi”, “yönsüz və dəyişməz zamana” görə ifadə etmişdir. İtalyan intibah sənəti də ilahi olana və insan qanunlarına yönəldilib lakin bunu ənənələrin mənimsənməsi və mədəniyyətin yeni bir təzahürü ilə görsəlləşdirmişdir. Məsələn; Qüdsdəki Qübbətü's-səhra, Florensiyadakı Brunellesin Pazzi Şapeli, Vatikandakı Mikalancellonun Əziz Piter, İspaniyadakı Kordoba Məscidi-Cathedral və İstanbuldakı Sultan Ahmet məscidi. Məscidlər, mədrəsələr və saraylar inşa edərək gücünü isbat edən Şərq cəmiyyətləri, böyük strukturların inşa edilməsi ilə birlikdə bir çox sənət sahələrini də özü ilə inkişaf etdirdi. Çini, taxta oymaçılığı və metal işləmə kimi həm dekorasiyada həm də gündəlik həyatda istifadə edilən sənət sahələri inkişafı sürətləndi.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dekorativ tətbiqi sənətlər Şərq ölkələrində sürətlə inkişaf etmiş yeni sənət sahələri yaranmışdır. Bu sənət sahələrində çalışan ustalar sayəsində yeni məmulatlar ərsəyə gətirilmiş və hal-hazırda istifadə edilməkdədir.

Qərb ölkələri ilə sintezə girərək bir sıra sənət nümunələrinin daha çox təkmilləşməsinə təkan vermişdir. Şərq ölkələrində yaranan xarioqrafiya sənəti qərb ölkələrində tətbiq olunmuşdur.

Köçəri türk tayfaları öz adət və ənənələrini, məişətdə istifadə etdikləri sənət nümunələrini özləri ilə birlikdə Anadoluya gətirmişdir. Onların hazırladığı parça və xalça nümunələri Şərq ölkələrinə yayılmış və burada yeni tendensiyaların yaranmasına kömək etmişdir.

Tarix boyu Şərq ölkələri sənətinin zəngin nümunələri və nadir sənət əsərləri alimlərin kitablarında səyyahların isə qeydlərində öz əksini tapmışdır. Yadelli işğalçıların bura gəlməsi nəticəsində memarlıq abidələri dağılmış, sənət nümunələri qarət olunmuş və geridə qalan sənət əsəri nümunələri isə bir sıra ölkələrin muzeylərində sərgilənməkdədir.

Mən təklif edirəm ki, Azərbaycanda dekorativ sənət əsərlərinin yaradılması ilə məğul olmaq və bu cür nadir əsərləri qorumaq bizim mədəniyyətimizin inkişafına müsbət töhvələr verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Martin H.L "Müsəlman incəsənəti". Paris, "Flammarion", 1926
2. La Keramiki. Paris, "Flammarion", 1933
3. Veymar B.V. Kaptereva T.P. Ərəb xalqlarının sənəti. M., "İncəsənət", 1960
4. İslam sənəti. Sərgi kataloqu. Leningrad, "Aurora", 1960
5. Otto-Dorn K.L incəsənətdə I, Paris," Albin Michel ", 1967
6. Veymar B.V. Ərəb ölkələrinin və İranın VII-XVII sənət əsərləri. M., "İncəsənət", 1974
7. Xarici sənətin tarixi. M., "Gözəl Sənətlər", 1984
8. Kaptereva T.P. Məğrib ölkələrinin sənəti. Orta əsrlər, yeni bir zaman. M., "İncəsənət", 1988
9. Şərq sənəti. Estetik kimlik problemləri. S.Peterburq, "Dmitri Bulanin", 1997
10. Piotrovsky M.B. Müsəlman sənəti haqqında. "Slaviya", 2001
11. Mərkəzi Asiyanın memarlıq abidələri. Buxara, Samarkand. Leningrad: "Aurora" 1969.
12. Ümumi sənət tarixi. - M .: "İncəsənət", 1961. - Cilt 2 kn. 2.
13. Ümumi memarlıq tarixi. - "İncəsənət", 1966. - T. 3-4.
14. Voronina VL Qahirə. - L.: "Stroiizdat", 1974.
15. Essad Cəlal. Konstantinopol. - Moskva: "M. və S. Sabaşnikovların nəşrləri", 1919.

Ə L A V Ə L Ə R

a)

b)

Şəkil 1. a) Qobustan qayaüstü rəsmləri, b) Naxçıvan, Gəmiqaya təsvirləri

Şəkil 2. Həndəsi naxışlarla işlənmiş məscid qapısı

Şəkil 3. Üzəri qiymətli daş-qaşlarla bəzədilmiş silah

Şəkil 4. Azərbaycan xalçaçılığı. "Şeyx Səfi" xalçası

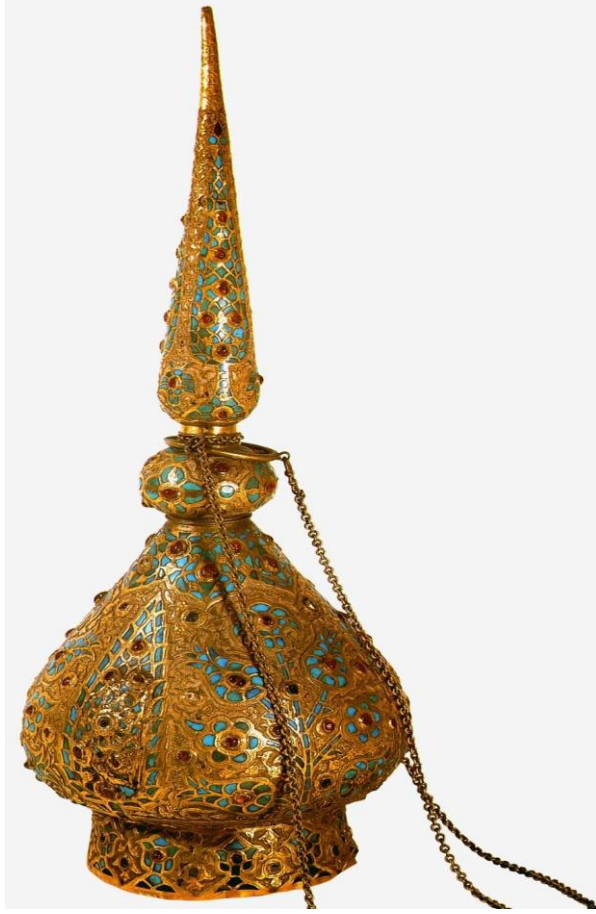
Şəkil 5. İslam şüşə nümunəsi

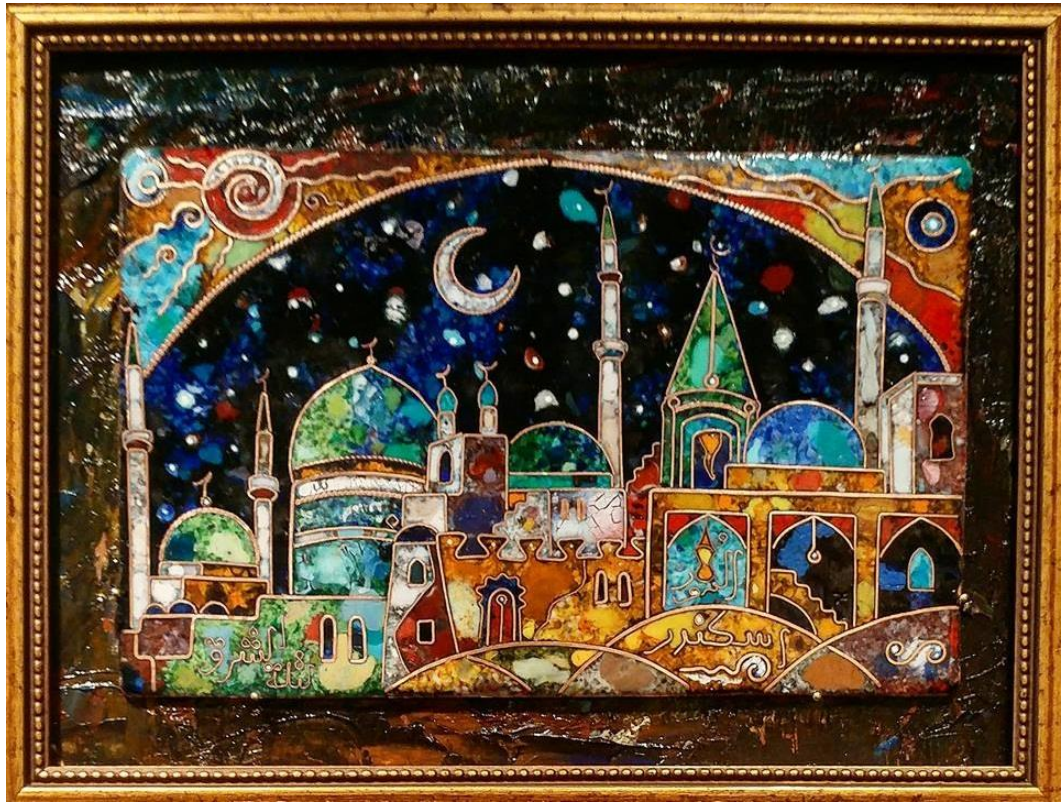
Şəkil 6. Üzəri daş-qaşlarla bəzədilmiş Orta əsr keramika nümunəsi

Şəkil 7. Göy fonda bəzədilmiş şüşə (lampa) nümunəsi. Suriya

Şəkil 8. Üzəri bitki motivləri ilə bəzədilmiş tovuzquşu sürəhisi. MİSİR

Şəkil 9. Emaye üsulunda hazırlanmış əsər

Şəkil 10. Oyma və xəttatlıq sənətin özündə birləşdirən İslam memarlığı

Şəkil 11. “Möminə Xatun” türbəsi. Memar Əcəmi